KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Klára Buzássyová, Adriana Ferenčíková, Ján Findra, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, František Kočiš, Ivan Masár, Mária Pisárčiková, Matej Považaj, Jozef Ružička, Anna Rýzková, Ján Sabol

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 22 — ČÍSLO 3

OBSAH

HORECKÝ, J.: Argumentačný text 65
BUJALKOVÁ, M.: Termín *gén* a jeho synonymné pomenovania 71
SMATANA, M.: Nový význam substantíva *kosa?* 74

Rozličnosti

Dezinsekcia a dezinfekcia. I. Masár 77
Šponovky a kaliopky. K. Hegerová 79

Správy a posudky

Slovakistický zborník z Nového Sadu. J. Mlacek 81
Memoárová knižka o profesorovi Stanislavovi. J. Horecký 83
Kniha o začiatkoch slovanského osídlenia u nás. B. Riczíová 86
Pripomienky k názvoslovnej technickej norme ČSN 32 0000 Názvosloví plavidel a plavby. A. Petrovský 88
Zaujímavá knižka pre deti. E. Rísová 92
Populárne o medzinárodných slovách. S. Ondrejovič 93

Spytovali ste sa

Trikovce? I. Masár 95

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 22 — ČÍSLO 3

Argumentačný text

JÁN HORECKÝ

V teórii štylistiky sa už dávnejšie venuje sústavná pozornosť slohovým postupom a slohovým útvarom čiže komunikátom. Slohový postup je spôsob skladania textu, slohový útvar je hotová, obsahovo ucelená i formálne uzavretá textová jednotka, ako hovorí J. Mistrík (1985, s. 341).

Zdá sa však, že sama sústava slohových útvarov nie je uzavretá. Vidieť to aj v tom, že ku klasickým štyrom slohovým postupom (a útvarom), t. j. informačnému, rozprávaciemu, opisnému a výkladovému, pridáva J. Mistrík aj dialogický postup a vymedzuje ho ako subjektívny, aktualizovaný, sukcesívny, explikačný a inkohézny. Aj tak je však otázka, či tento súbor piatich slohových postupov zahŕňa všetky typy.

V publicistike, ale aj v rétorike je základným cieľom pôsobiť na vedomie adresáta, ovplyvňovať jeho myslenie. Na to zrejme nestačí vždy len holá informácia, ani deskripcia, ani narácia a explikácia. Hlavným prostriedkom na ovplyvňovanie vedomia adresáta je presviedčanie čiže persuázia, opierajúca sa popri istých expresívnych prvkoch najmä o argumentáciu. Ak sa postupne formujú isté typy persuáznych a argumentačných postupov, možno už dnes povedať, že tieto typy formujú aj osobitný slohový postup a slohový útvar, ktorý by bolo možné označiť ako ovplyvňovací, presviedčací postup a hotový útvar ako argumentačný útvar alebo argumentačný text.

Už z naznačených vlastností vidieť, že nejde o čisto štylistickú charakteristiku, ale že pri výskume a vymedzovaní takýchto postupov a útvarov treba venovať pozornosť psychologickej zložke — to je

presviedčanie, persuázia —, ale aj logickej zložke — to je dokazovanie — a na neposlednom mieste aj formulačnej, štylizačnej zložke — to je štylistika alebo skôr rétorika. Všetky tri zložky dovedna spolupôsobia pri formulovaní konkrétneho ovplyvňujúceho textu, ako aj pri formovaní osobitného typu textu — argumentačného textu.

Z hľadiska psychológie patrí presviedčanie, persuázia k najúčinnejším ovplyvňovacím metódam, lebo pracuje predovšetkým s hodnotiacimi argumentmi a usiluje sa o racionálno-emocionálne pôsobenie na vedomie adresáta. Preto J. Grác (1985) kladie persuáziu na najvyššie miesto v stupnici presviedčacích metód, teda nad jednoduché ukazovanie, uvádzanie príkladov a cvičenie, ale aj nad sugesciu a objasňovanie.

Aj pri úvahách o argumentácii ako type slohového postupu a útvaru treba ustavične brať do úvahy tie princípy presviedčania, ktoré J. Grác uvádza v spomenutej práci. Je to predovšetkým dobrovoľnosť založená na možnosti konať podľa vlastného uváženia a vlastného rozhodovania a postavená tým proti ovplyvňovaniu prinútením, zastrašovaním a násilím. Ďalším princípom je zainteresovanosť založená na tom, ako adresát ovplyvňujúce pôsobenie prežíva a sám v sebe spracúva: na presviedčanie sa pretvárajú iba také poznatky, na ktorých je človek osobne zainteresovaný. So zainteresovanosťou veľmi úzko súvisí zúčastnenosť, uspôsobenosť prijímať alebo odmietať používané spôsoby ovplyvňovania. Vedomie subjektívnej istoty, uistenosť patrí k tým princípom, ktoré hrajú úlohu pri riešení neurčitých situácií. Napokon treba uviesť princíp zdôvodnenosti, ktorým sa vyjadruje správnosť alebo pravdivosť nejakého presvedčenia.

Ako vidieť, prevažná väčšina princípov presviedčania, ktoré sa však po skončení ovplyvňovania menia na vzťahy presvedčenia, patrí do oblasti subjektívnych stavov ovplyvňovaného adresáta. Ale musí ich poznať aj presviedčajúci, ba mnohé musia byť spoločné obidvom účastníkom ovplyvňovania, presviedčajúcemu i presviedčanému.

Z logického hľadiska ide o dokazovanie toho, čo má adresát prijať ako dôsledok ovplyvňovania. Teória dôkazov bola veľmi podrobne rozpracovaná už v starovekej a stredovekej logike. Rozoznáva sa deduktívne a induktívne dokazovanie. Pri deduktívnom dokazovaní sa postupuje od všeobecného poznatku k menej všeobecnému, vyplývajúcemu z toho všeobecného, a to veľmi často formou deduktívneho sylogizmu. Deduktívny sylogizmus má tri zložky: dve premisy (malú a veľkú, prvú a druhú) a z nich vyplývajúci záver. Napr. zo všeobecne prijímaného konštatovania, že ak sa v dome kúri, z komína sa dymí (prvá premisa) a z konkrétneho zistenia, že z komína Ivanovho domu ide dym (druhá premisa), vyplýva nevyhnutne záver, že v Ivanovom dome sa kúri. Pritom každá zo zložiek sylogizmu môže vyjadrovať

istý stav: nevyhnutnosť, nemožnosť, možnosť a možnosť nie nevyhnutnosti. Z premís istého typu môže vyplývať iba záver istého typu. Je tu niekoľko kombinácií, ktoré sa už v starej logike označovali ako spôsoby, mody. Tieto mody majú (na uľahčenie zapamätania) vymyslené mená v podobe trojslabičných latinských slov, ktorých samohlásky určujú daný stav: *a* zo slova *afirmo* (tvrdím) vyjadruje nevyhnutnosť, *e* zo slova *nego* (popieram) vyjadruje nemožnosť, *i* zo slova *possibilis* (možný) vyjadruje možnosť, *o* zo slova *possibilis* vyjadruje možnosť nie nevyhnutnosti. Tak vznikajú názvy modov ako *barbara, celarent, darii, ferio.* Z týchto názvov vidieť, že napr. v mode *barbara* z obidvoch kladných premís vyplýva kladný záver (všetky zložky sú označené samohláskou *a*), v mode *celarent* z prvej zápornej a druhej kladnej premisy vyplýva záporný záver, v mode *darii* z prvej kladnej a druhej možnej premisy vyplýva možný záver a napokon v mode *ferio* z prvej zápornej a druhej možnej premisy vzniká záver o možnosti nie nevyhnutného.

Zo známych typov sylogizmov treba ešte uviesť aspoň tzv. *modus ponens* (s kladným záverom) a *modus tollens* (so záporným záverom). V prvej premise je v obidvoch prípadoch istá podmienka, napr. ak je deň, je svetlo. Pri sylogizme typu *modus ponens* sa v druhej premise konštatuje klad, totiž že je deň, a teda záver musí byť, že je svetlo. Pri sylogizme typu *modus tollens* sa v druhej premise konštatuje, že nie je svetlo, a teda aj záver musí byť záporný, že totiž nie je deň. Veľmi podobný charakter má disjunktívny a konjunktívny sylogizmus. V prvom prípade sa v prvej premise uvádzajú dve vylučujúce sa možnosti, napr. *alebo je deň, alebo je noc.* Ak sa v druhej premise tvrdí, že *je deň,* záver musí znieť, že *nie je noc.* V druhom prípade sa v prvej premise uvádzajú dve možné tvrdenia, napr. *Peter sa hrá a učí sa.* Ak sa v druhej premise vyberie možnosť hry, musí byť v závere možnosť učenia.

Prirodzene, v bežnom argumentačnom texte bude zriedka príležitosť využiť niektorý z modov sylogizmu. Predsa však treba upozorniť na dva prípady. Pomerne často sa využíva tzv. entyméma, taký sylogizmus, v ktorom jedna premisa (obyčajne prvá) ostáva nevyjadrená, zamlčaná. Povedzme zo sylogizmu *Ak nebude pršať, Peter príde; neprší; teda Peter príde,* možno vynechať prvú premisu a jednoducho konštatovať, že *neprší, teda Peter príde.*

Na analýze entymém v diele H. Manna A. Krivonosov napr. ukázal, že entyméma typu *camestres* (vyjadrená jednou vetou, dvoma vetami alebo aj troma vetami) je príznačný rozprávací postup a vystihuje logickú štruktúru tohto textu. (Zmysel modu *camestres* je v tom, že veci, o ktorých je reč v druhej premise, vylučujú sa z triedy vecí, o ktorých je reč v prvej premise. Zmyslom záveru je odkryť nezluči-

teľnosť príznakov vecí, o ktorých sa hovorí v premisách, resp. nezhodu v rozsahu úsudkov.)

Sylogizmy však nemajú v argumentačnom texte len funkciu dôkazu, ale aj objasňovania, vyvodzovania alebo spresňovania hypotézy, a to podľa konkrétnej situácie (Blinov — Petrov, 1986). Možno to ilustrovať na tomto sylogizme uvedených autorov:

p *Ak sa v dome kúri, z komína sa dymí.*
q *V Ivanovom dome sa kúri.*
r *Z komína Ivanovho domu sa dymí.*

V istej situácii Peter i Ján poznajú skutočnosť *p* aj *q*, teda obidve premisy, ale fakt *r*, že z komína sa dymí, je známy iba Jánovi. V takejto situácii Ján oznamuje Petrovi, že sa dymí. Peter o tom pochybuje, preto mu to Ján dokazuje: Ak platí *p* aj *q*, musí platiť aj *r*. Tu ide o objasňovanie.

V inej situácii je obidvom účastníkom známa skutočnosť *q* aj *r*, ani jeden však nepozná fakt *p* (že ak sa v dome kúri, z komína sa dymí). Preto Ján postaví hypotézu *p*, Peter o nej vyjadruje pochybnosť. Ján svoju hypotézu podopiera asi takto: *Nech platí, že ak sa v dome kúri, z komína sa dymí. Ak vieme, že Ivan kúri, musí platiť hypotéza p.* To je upevňovanie hypotézy.

Napokon v situácii, keď Peter i Ján poznajú fakty *p* aj *q*, ale fakt *r* nie je známy Petrovi, Ján musí zdôrazniť závažnosť výpovede *p* napr. takto: *Všimni si, že ak sa v dome kúri, z komína sa dymí.* Ak Peter pochybuje o závažnosti tohto faktu, musí Ján vysvetliť jeho poznávaciu hodnotu: *Platí fakt p, platí aj fakt q. A to značí, že musí platiť aj fakt r.* Peter je nútený tento fakt *r* uznať. To je situácia vyvodzovania, resp. vyplývania.

Z opisu týchto situácií a ich interpretácie uvedení autori správne vyvodzujú, že ide vlastne o trojaké úkony. Predovšetkým Ján formuluje a vyslovuje isté formulácie — to je rečový úkon (rečová činnosť). Ale popri tom aj čosi predpokladá a dedukuje — to už je logický úkon — myšlienková činnosť. A napokon čosi objasňuje, dokazuje, podporuje a vyvodzuje — to sú diskurzívne úkony vytvárajúce text. Namiesto výrazu *diskurzívny úkon* by sme mohli použiť výraz *rétorický úkon* a celú túto činnosť označiť ako argumentovanie.

Z uvedených príkladov vidieť, že argumentovanie nie je iba dokazovanie, ale aj presviedčanie o pravdivosti tézy a o účelnosti jej prijatia adresátom. Z toho vyplýva aj myšlienka, že dôkaz sám osebe ešte nie je argument. Argumentom sa stáva až po prenesení z oblasti logiky do konkrétnej spoločenskej situácie (Bruťan, 1984).

Argument v podobe deduktívneho sylogizmu je síce závažný, ale v argumentačných textoch dosť zriedkavý. O niečo častejší je induktívny argument, vyvodzovanie záverov z jednotlivých faktov, z ich

úplného alebo aspoň dostačujúceho výpočtu. Oveľa častejšie a účinnejšie sú priame, faktové argumenty, veci, udalosti, ale aj myšlienky a citáty.

Argumentácia je vlastne textotvorná a myšlienková činnosť, v ktorej sa spájajú myšlienkové a jazykové zložky. Ak sa má argument uviesť v istej situácii, ak sa má s ním pracovať pri ovplyvňovaní adresáta, musí dostať jazykovú podobu. Táto podoba musí byť dostatočne zreteľná a výrazná, aby z nej adresát mohol ľahko a s istotou vyvodiť funkciu a platnosť argumentov a konštruovať si celkový zámer argumentácie.

Na strane argumentujúceho je pri rétorickej činnosti základným prvkom koncept, predstava o tom, o čom treba presvedčiť adresáta, ale aj celkový zámer. Okolo tejto predstavy sa s ohľadom na zámer zoskupujú jednotlivé argumenty, myšlienkové aj faktové, k nim sa často pripájajú aj isté hodnotové a emocionálne prvky (Sumarokova, 1985). Toto všetko sa musí vyjadriť jazykovými prostriedkami. Je tu teda nevyhnutná transformácia vnútornej reči — ak takto označíme prvú fázu rétorickej činnosti — do systému vonkajšej reči. Pri tejto transformácii sú popri pomenovaní skutočností, faktov, argumentov potrebné aj isté jazykové spájacie prvky, ktorými sa vyjadrujú vzťahy medzi argumentmi. Sú to napr. výrazy *vývoj nám potvrdzuje, prax potvrdzuje, skúsenosť učí, z doteraz povedaného vyplýva, príčina spočíva v tom* atď.

Na strane adresáta prebieha transformácia opačným smerom. Na prvom pláne sú tu jazykové prostriedky, jazyková podoba argumentácie i argumentov, ale k ním adresát pripája svoje vlastné myšlienkové obsahy, resp. novoprijaté obsahy pripája k tým, ktoré už má vo svojom vedomí, a tak celostne interpretuje prijímanú argumentáciu.

Pretože adresát na prvom pláne vníma jazykovú podobu argumentačného textu, základným predpokladom účinnosti presviedčania, resp. ovplyvňovania je jednoduchá, nezložitá, prehľadná štruktúra textu, zreteľné východiská a logické závery.

Vo výklade o potrebe urýchlenia (Pravda, 22. 7. 1987) sa napr. ako východisko volí skutočnosť, že dosiaľ sa nám nepodarilo dosiahnuť obrat. Ale hneď sa na toto východiskové konštatovanie nadväzuje konštatovaním príčin a naznačuje sa východisko zo situácie: nahradiť zmeškané, zvýšiť plánované.

Najmä pri analýze neutešeného stavu sa tu využívajú konkrétne faktové argumenty, napr. *Vo využívaní techniky a v skracovaní času jej obratu jestvujú značné rezervy. Nemalým problémom v efektívnom využívaní pracovných síl sú straty pracovného času.* Hneď za týmito konštatovaniami sa však uvádza vysvetlenie, explikácia. V prvom prípade sa hovorí: *Kým v roku 1970 sa z jednej koruny strojových zá-*

kladných prostriedkov utvoril ročný národný dôchodok 0,85 koruny, v súčasnosti len 0,55 koruny. Príčina tohto poklesu spočíva predovšetkým v neúmernom raste cien nových strojov, najmä z dovozu, v udržiavaní nadmerného množstva zastaraných strojov a v ich nízkej technickej úrovni. V druhom prípade sa hovorí: *Absencia zapríčinená prekážkami v práci, vyplývajúcimi zo všeobecného záujmu, školení, brigád, plnenia štátom uložených povinností a ostatného zákonného voľna vlani v celom štáte predstavovala 4,5 dňa robotníka a voľno povolené organizáciou a neospravedlnená absencia reprezentovali 1,5 dňa.*

V závere tohto argumentačného textu (resp. úryvkov z neho) sa, prirodzene, podáva návrh na riešenie: *Zásadné riešenia by mali vychádzať zo systémových opatrení, ktoré sa budú opierať o štruktúrne zmeny, o efektívne investovanie, predovšetkým do moderných technológií, do nových smerov technického rozvoja, ako je elektronizácia a robotizácia, ktoré nám ukazujú, že ich uplatnením sa môže dosiahnuť výrazné zefektívnenie práce, zblíženie jej fyzickej a duševnej namáhavosti a zvýšenie nárokov na kvalifikovanú prácu. Dopracovať sa k tomu môžeme znižovaním prácnosti výroby a výrobkov, opatreniami a zdokonaľovaním pracovných postupov, využitím nových metód práce a rozširovaním brigádnej formy organizácie práce a odmeňovania. Pomôže nám k tomu zvyšovanie výkonnosti pracovníkov a využívanie strojového zariadenia, zlepšovanie pracovných podmienok a pracovného prostredia vo vzťahu k projektovaniu práce.*

Úryvky z uvedeného argumentačného textu ukazujú, že ide o premyslenú kompozíciu, ale na druhej strane zhustená argumentačná zložka, využívajúca zväčša len výpočet skutočností, bez bližšieho osvetlenia, robí celý text ťažko vnímateľným.

Vcelku však možno povedať, že podrobnejší rozbor konkrétnych textov by ukázal viaceré špecifické vlastnosti argumentačného textu, jeho stavby i spojenia myšlienkovej a rečovej oblasti. Ale už aj z uvedených vlastností vyplýva, že argumentačný text je špecifickým slohovým útvarom, ktorý i napriek blízkosti k výkladovým útvarom možno charakterizovať ďalšími vlastnosťami. Popri kohéznosti a explikatívnosti je to najmä nová vlastnosť, persuazívnosť, ku ktorej sa pripájajú isté prvky subjektívnosti, ale najmä prvky aktuálnosti. Neodmysliteľnou zložkou argumentačného textu sú aj diskurzívne, resp. rétorické úkony a prostriedky na ich jazykové stvárnenie.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Bratislava, Nálepkova 26

LITERATÚRA

BLINOV, A. L. — PETROV, V. V.: Diskurzivnyje akty i teorija argumentacii. In: Filosofskije problemy argumentacii. Red. G. A. Bruťan a kol. Jerevan,
BRUŤAN, G. A.: Argumentacija. Jerevan, Izd. AN Armianskoj SSR 1984. 105 s.
GRÁC, J.: Persuázia. Ovplyvňovanie človeka človekom. Martin, Osveta 1985. 368 s.
KRIVONOSOV, A.: Zur logischen Struktur des Textes. Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung, *39*, 1986, s. 415—435.
MISTRÍK, J.: Štylistika. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1985. 584 s.
SUMAROKOVA, L. N.: O vzaimodejstvovanii logičeskogo i rečevogo aspektov v argumentacii. In: Filosofskije problemy argumentacii. Red. G. A. Bruťan a kol. Jerevan, Izd. AN Armianskoj SSR 1986, s. 344—345.

Termín gén a jeho synonymné pomenovania

MÁRIA BUJALKOVÁ

V terminológii sú synonymá (akéhokoľvek pôvodu) nevítaným prvkom, lebo porušujú zásadu používať na označenie jedného pojmu jeden termín (Horecký, 1968, s. 323). V odbornej praxi je však výskyt synoným pomerne hojný, a to i napriek tomu, že sa v teórii terminológie nepokladajú za výhodné. Aj z toho vidieť, že poučka o nevýhodnosti synoným neplatí striktne.

Viacerí lingvisti zhodne konštatujú, že vznik synoným je najživší proces v začiatočných etapách formovania odbornej terminológie, keď sa hľadajú a ustaľujú základné termíny (Buzássyová, 1983, s. 141). To, že synonymia sa viac uplatňuje v období, keď sa terminológia buduje a začína sa dôkladnejšie teoreticky spracúvať, ukážeme na príklade z genetickej terminológie.

Jeden zo základných termínov genetiky, termín *gén,* mal pri prvej kodifikácii genetických pojmov v slovenčine (Terminológia genetiky, 1961) pri sebe reťazec synoným: *gén = faktor = vloha = vrod = dedičný činiteľ.* Je známe, že celá moderná genetika je vybudovaná na tom, že nositeľmi dedičnosti sú hmotné elementy pre jednotlivé znaky, ktoré sa prenášajú z generácie na generáciu. Termín *gén* zaviedol W. Johannsen roku 1909, ale termínom *element* označoval ten istý pojem už zakladateľ genetiky J. G. Mendel, ktorý vo svojej fundamentálnej práci z roku 1866 položil základy súčasnej genetiky.

Pravda, Mendelov element bol len hypotetickou jednotkou dedičnosti, lebo jej fyzikálna a chemická podstata zostala ešte dlho neznáma (Ferák — Sršeň, 1981, s. 25). Na začiatku 20. storočia sa začali Mendelove elementy označovať v češtine ako *vlohy*. Je zrejmé, že obsah pojmu *gén* sa vyvíjal (a vyvíja sa) v kontexte s historickým vývojom celej genetiky.

V učebnici *Všeobecnej biológie* z roku 1971 sa môžeme stretnúť v teórii dedičnosti ešte s takmer celým synonymným súborom pomenovaní pojmu *gén* — *faktor, vloha, vrod* (Nečas a kol., 1971, s. 262), resp. s formuláciou, že „slovo *gén* pôvodne znamenalo to isté ako *vloha*" (s. 276). Pomenovanie génu synonymom *vloha* však už nenájdeme v 2. vydaní uvedenej učebnice z roku 1974 ani v *Genetike človeka* (1981), ani v učebnici *Biologie pro lékařské fakulty* (Nečas, 1982) či v monografii *Molekulární struktura a exprese eukaryotického genomu* (Rosypal, 1984). Termín *vloha (vlohy)* získal špecifický význam (blízky významu zo všeobecnej slovnej zásoby): „Mimoriadna osobnosť vzniká kombináciou celého radu zdedených vlôh, pri súčasnej neprítomnosti génov pre negatívne vlastnosti, ..." (Nečas a kol., 1974, s. 432—433).

Ani termín *faktor* nevypadol z našej terminológie genetiky, ale stratil synonymiu s termínom *gén*. Naznačuje sa to už v *Terminológii genetiky* (1961), kde sa používajú termíny *faktor Su, kappa-faktor;* v neskorších publikáciách *faktor F, faktor sigma, faktory elongačné, faktory RTF, faktory terminačné, vnútorné, vonkajšie* (Nečas, 1974); *faktor VIII, faktor* τ, *faktor* ρ (Ferák — Sršeň, 1981). Termín *faktor* nie je iba špecificky genetický termín, vyskytuje sa aj v odbornom jazyku technických disciplín, ako je matematika, fyzika, chémia, kybernetika, ekológia. Je to podľa klasifikácie B. Poštolkovej (1984, s. 17) tzv. všeobecný odborný výraz, prípadne sa dnes už považuje za prvok bežnej slovnej zásoby. Termín *faktor* môžeme zaradiť aj medzi terminologické homonymá, lebo funguje ako termín v niekoľkých odboroch a jeho význam nemôžeme vysvetliť prenesením (Hauser, 1980, s. 33). Jeho použitie vo všeobecnej lexike ako výsledku determinologizácie je rovnaké ako v procese terminologizácie: termíny fungujú v príslušnom terminologickom poli a formálne totožné slová v systéme národného jazyka. Tento jav treba chápať ako medzisystémovú homonymiu (Poštolková, 1980, s. 56).

V synonymickom reťazci termínu *gén* sa ďalej vyskytuje dvojslovné synonymum *dedičný činiteľ,* ktoré bolo pokusom o vytvorenie slovenského termínu. Tento nový termín vyplynul buď zo staršej definície pojmu *gén,* alebo vznikol kalkovaním (porovnaj nemecké *Erbfaktor*). Neujal sa však ani v literatúre, ako to ukázalo skúmanie vo vyššie uvedených prameňoch, a zrejme ani v praxi.

Neosvedčila sa ani snaha o zavedenie domáceho variantu termínu *gén* použitím pomenovania *vrod.* V tomto termíne vidíme oporu v klasickej gréčtine *(genos — rod),* resp. nepriamu súvislosť s definíciou genetiky ako vedy o dedičnosti. Toto dnes už zastarané slovo nájdeme síce v Slovníku slovenského jazyka V (1965, s. 174) s výkladom: *1.* nositeľ dedičných vlastností v rozplodzovacích bunkách, dedičný činiteľ, gén; *2.* nededičná vlastnosť potomka získaná počas vnútromaternicového vývinu, ale v genetickej literatúre a praxi ani napriek úsiliu o rozlíšenie dedičných a nededičných prvkov nenašlo uplatnenie.

Pri našom skúmaní sme brali do úvahy len slovenský základný slovník genetických termínov a českú a slovenskú genetickú literatúru určenú na štúdium na lekárskych fakultách. Napriek tomu predpokladáme, že táto vzorka je dosť reprezentatívna, aby potvrdila naše stanovisko.

V odbornej literatúre sa síce často k medzinárodným termínom tvoria domáce termíny, v tomto prípade však tendencia k internacionalizácii odbornej lexiky jednoznačne prevýšila tendenciu tvoriť a používať domáce synonymné pomenovanie pre *gén.* Tak sa potvrdzuje aj čisto pragmatické hľadisko v používaní tohto termínu: uľahčiť a zefektívniť odborný styk a komunikáciu aj z medzinárodného hľadiska.

Oddelenie Katedry jazykov UK pre LFUK Martin
Novomeského 7, Martin

LITERATÚRA

BUZÁSSYOVÁ, K.: Dynamika v odbornej terminológii. Jazykovedný časopis, *34,* 1983, s. 132—144.

FERÁK, V. — SRŠEŇ, Š.: Genetika človeka. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981. 448 s.

HAUSER, P.: Nauka o slovní zásobě. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1980. 192 s.

HORECKÝ. J.: Úloha synoným v terminológii. Kultúra slova, *2,* 1986, s. 321—323.

NEČAS, O. a kol.: Všeobecná biológia. Martin, Vydavateľstvo Osveta. 1. vyd. 1971. 556 s. — 2. vyd. 1974. 656 s.

NEČAS a kol.: Biologie. Praha, Avicenum 1982. 397 s.

POŠTOLKOVÁ, B.: K specifičnosti významu termínů. Slovo a slovesnost, *41,* 1980, s. 54—56.

POŠTOLKOVÁ, B.: Odborná a běžná slovní zásoba současné češtiny. Praha, Academia 1984. 124 s.

ROSYPAL, S.: Molekulární struktura a exprese eukaryotického genomu. Brno, Univerzita J. E. Purkyně 1984. 319 s.

Slovník slovenského jazyka. 5. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965. 848 s.
Terminológia genetiky. Red. J. Horecký. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1961. 228 s.

Nový význam substantíva kosa?

MILOSLAV SMATANA

Vari každý používateľ slovenského spisovného jazyka pozná základný význam podstatného mena *kosa.* Veď kosa bola spolu s niektorým ďalším poľnohospodárskym náradím a pomôckami (radlo, brána, kosa, motyka a pod.) známa už v období fungovania praslovanského jazyka. Základný význam slova *kosa* (a podistým aj vzhľad kosy) sa za mnohé roky veľmi nezmenil. Vo všeobecnosti ho charakterizujeme ako „poľnohospodársky nástroj na kosenie obilia a krmovín v podobe dlhého zahnutého noža pripevneného na dlhej rúčke" (Slovník slovenského jazyka I, ďalej SSJ, s. 750, podobne i Krátky slovník slovenského jazyka, ďalej KSSJ, s. 163—164). Slovo *kosa* sa často využíva aj vo frazeologizovaných spojeniach: *tetka s kosou* (= smrť), *trafila kosa na kameň* (= o spore dvoch neústupných ľudí, resp. o riešení ťažkého problému). Sloveso *kosiť,* utvorené od základného substantíva, má podľa KSSJ významy súvisiace s používaním kosy: 1. záberom kosy oddeľovať (nadzemné časti rastlín): napr. *kosiť trávu, kosiť jačmeň* atď. a 2. takto zbavovať pozemok porastu: *kosiť lúku, kosiť medzu.* Takisto sa využíva vo frazeologizmoch: *smrť, choroba kosí,* t. j. ľudia hromadne zomierajú, *guľky kosia,* t. j. hromadne usmrcujú a i. (KSSJ, s. 164).

Menej známe sú významy slova *kosa* vyskytujúce sa v nárečiach. V časti slovenských nárečí (napr. Brezová p. Bradlom, okr. Senica) označuje toto podstatné meno, samozrejme okrem základného významu, aj garbiarske náradie na odstraňovanie srsti a vlny z koží zvierat. Je to vlastne upravená kosa s dvoma rukoväťami. Aj v Párnici (okr. Dolný Kubín) či v Kysuckom N. Meste (okr. Čadca) má slovo *kosa* podobný význam: nástroj používaný v kožiarstve, resp. dlhý zahnutý nôž, ktorým sa čistili a mäkčili kože. V takomto význame poznali kosu aj kožušníci v Rajci (okr. Žilina), kde sa ním rozumie nástroj na spracovanie vyrobenej surovej kože.

Kose podobným nástrojom, tzv. *kosierkom* sa rezala sečka na starom type sečkovice v Ružindole (okr. Trnava)*.

* O významoch slova *kosier* porov. v Kultúre slova, *6*, 1972, s. 139—140.

Zaujímavý doklad pochádza z Hornej Lehoty (okr. Dolný Kubín). V tejto lokalite, ale aj na iných miestach Oravy (napr. Dolná Lehota) sa totiž „zatínala kosa": *Už dobre priťahuje, treba ponad brot kosu zaťáť.* Toto spojenie znamenalo založiť na rieke stavidlo na ľady, resp. pripraviť zásek na zamrzajúcej rieke a tým vytvoriť priechod pre povozy (kartotéka Slovníka slovenských nárečí v dialektologickom oddelení Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, ďalej kartotéka SSN). V praxi to značilo odtnúť kusy ľadu v čase, keď voda ešte nie je celkom zamrznutá, a pomocou nich urobiť kosmo cez rieku pevný ľadový most.

Kosou (niekedy aj *kosákom*) sa v nárečiach nazýva *kosatec* (Iris) — rastlina s listami v tvare kosy (napr. Horné Strháre, okr. Modrý Kameň). Je to prenesené pomenovanie utvorené na základe podobnosti listov a tvaru kosy (porov. aj nem. *Schwertlilie,* podobne motivované je aj slovo *mečík;* v nárečiach ako názov kvetu nie je doložené, porov. Machek, 1957, s. 224).

Výraz *kosa* (v základnom význame) je jednotný na celom území, patrí do tzv. nediferencovanej slovnej zásoby (porov. Habovštiak, 1984, s. 19, 20, 26). V slovenských nárečiach je rovnaký názov typický najmä pri pomenovaní viacerých základných reálií (činností) z poľnohospodárskej oblasti *(voz, koleso, pluh, orať, cepy, hrable, slama* a pod., porov. Habovštiak, 1984). Iné významy slova *kosa* sú známe iba z území s inoslovanským osídlením, napr. vo význame „vrkoč" je toto slovo známe v časti ukrajinských nárečí (Čabalovce, okr. Medzilaborce) alebo vo význame „vlasy" na okolí Bratislavy v lokalitách s chorvátskym nárečím. Aj V. Machek uvádza „kšticu" ako prvý význam slova *kosa* (= štica vlasov). Tu výraz súvisí so slovesom *česati (čes-ati,* so striedaním *o/e* v koreni) a je zastúpený aj v iných slovanských jazykoch; u nás tento význam ustúpil, resp. takmer zanikol konkurenciou kosy ako poľnohospodárskeho náradia (V. Machek, 1957, s. 223—224). Od významu slova *kosa* súvisiaceho s vlasmi je odvodený už spomenutý *kosier* — v tomto prípade vo význame „zahnuté pero z kohútieho chvosta" (zahnutá podoba) — a zdrobnený tvar *kosierik/y (vlasov),* t. j. odstávajúce pramienky vlasov (podľa KSSJ, s. 164).

V ostatnom čase veľmi často počúvame najmä z úst mladšej generácie spojenia *to je (bola) ale kosa!, ale do rána zakosilo!* a pod. vo význame „ale bola poriadna zima (bol silný mráz)", „ale do rána poriadne mrzlo!" s cieľom zdôrazniť intenzitu mrazu, zimy. Tento význam slova *kosa* je v slovenčine, zdá sa, nový. Je to slangové obrazné pomenovanie mrazu, ktoré súvisí pravdepodobne s ostrosťou *(ostrá kosa — ostrý mráz > kosa* = mráz, resp. mráz ostrý ako britva, t. j. prirovnanie k ostrosti; mráz sa často označuje ako ostrý). Súvislosť s kosou je tu pomerne vzdialená, ide v podstate len o vlastnosť kosy, jej

ostrosť. Inú významovú súvislosť nám ponúkli niekoľkí poslucháči Jazykovej poradne, ktorí reagovali na príspevok *Slangový význam slova kosa* vysielaný v Československom rozhlase 2. 10. 1987. Uvádzajú, že sa s týmto výrazom stretli v Čechách (konkrétne v oblasti záp. Čiech a Šumavy). Poslucháč Ing. J. Lieskovský z Prešova vychádza z vetného spojenia *nad ránom sme klepali kosu* a vysvetľuje ho takto: „nad ránom sa natoľko ochladilo, že od chladu (niekto) drkotal zubami, ako keď sa vyklepáva (vykúva) ostrie na kose." Neskôr sa podľa neho spojenie skracovalo do najrôznejších podôb až natoľko, že dnes môžeme počuť výrazy *vonku je kosa* a pod. Podobný názor uvádza aj PhDr. I. Valkovič z Galanty. Píše, že slovo *kosa* v tomto význame patrilo do vojenského slangu, a danú motiváciu vysvetľuje takto: *triasť sa od zimy = drkotať zubami = klepať kosu.* Kedysi sa aj hovorievalo, keď sa niekto triasol od zimy, že *klepe kosu.* Od tohto metaforického vyjadrenia vzniklo skrátením: *kosa* = tuhá zima.

V slovenských nárečiach (podľa dokladov z kartotéky SSN) korene tohto spojenia nenachádzame (nevidíme ich ani v zdanlivej súvislosti so zatínaním kosy na Orave). V slovenskej frazeológii jestvujú na zdôraznenie intenzity mrazu takéto spojenia: *mrzne, až klince strieľajú, až klince vyskakujú zo šindľov, až šindle, strechy, uhly praskajú; mrzne, len tak praští, treští* a pod. (porov. Smiešková, 1977; SSJ; Zátureckỳ, 1975).

Spojenie typu *to je (bola) ale kosa (vonku je kosa, dnes je kosa* a pod.) na zdôraznenie veľkej zimy či intenzity mrazu sú známe aj v češtine (takisto v slangovej vrstve). Základný význam slova *kosa* v češtine je ten istý ako v slovenčine (porov. Slovník spisovného jazyka českého 1, 1971). Pretože sa slovo *kosa* vo význame „zima, mráz" v súčasnosti častejšie objavuje v bežnej komunikácii najmä mladých ľudí, môžeme ho zaradiť do slangovej (nespisovnej) vrstvy slovenského jazyka.

Pre zaujímavosť uvedieme ešte ďalší význam slova *kosa,* ktorý pochádza z ľudovej frazeológie. V knihe A. P. Zátureckého *Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia* (1975) sa v niektorých frazeologických jednotkách popri využití jeho pôvodného a základného významu vyskytuje aj zdanlivo nelogické využitie, napr.: *Nenapadne tichá rosa, kým nezájde večer kosa* (s. 521), *Kosy zapadajú, zore znamenajú* (s. 536). V týchto porekadlách je substantívum *kosa* pomenovaním súhvezdia *Kosa,* resp. *Kosy* (t. j. súhvezdie *Orion;* tento význam uvádza aj M. Kálal, 1924, s. 260). V tomto význame sa používa podoba *Kosy* aj v severošarišských nárečiach, napr. Dlhá lúka, okr. Bardejov (údaj získaný osobne od F. Buffu). Uvádza ho aj Machek (1957) a vysvetľuje ho podobou súhvezdia Orion, ktorá môže pripomínať dve skrížené kosy (v prvom rade však Machek vychádza zo starého slovanského

slova *kosy* „vlasy" ako homogénneho homonyma slova *kosa* = nástroj; Machek, s. 223—224).

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

HABOVŠTIAK, A.: Atlas slovenského jazyka. IV. Lexika. Časť prvá. Mapy. Bratislava, Veda 1984. 464 s. — Časť druhá. Úvod — komentáre — dotazníky — indexy. Bratislava, Veda 1984. 368 s.

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala. Bratislava, Veda 1987. 592 s.

MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha, Nakladatelství ČSAV 1957. 628 s.

Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968. 6. zv.

Slovník spisovného jazyka českého. 1. Praha, Nakladatelství ČSAV 1971. 760 s.

SMIEŠKOVÁ, E.: Malý frazeologický slovník. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977. 296 s.

ZÁTURECKÝ, A. P.: Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia. Bratislava, Tatran 1975. 760 s.

ROZLIČNOSTI

Dezinsekcia a dezinfekcia

V slovnej zásobe každého jazyka jestvujú dvojice, trojice, ba aj väčšie rady slov, ktoré sú formálne veľmi podobné, ale z obsahovej stránky celkom vzdialené, t. j. majú úplne odlišný význam. V jazykovednej terminológii sa pre ne ustálil termín *paronymá* a sám jav náhodnej formálnej blízkosti sa nazýva *paronymia*. Paronymické rady tvoria jednak domáce slová (*hosť — dosť — kosť, kam — tam, lekár — pekár, pieseň — tieseň, závej — závet — záves* atď.), jednak prevzaté slová (*móda — móra, konzervovať — konverzovať, denzita — tenzia, dentálny — mentálny, konvertovať — konverzovať* atď.). Paronymickú dvojicu tvoria aj slová *dezinfekcia — dezinsekcia*, odlišujúce sa navzájom len hláskami *f/s* v koreni slova; významovo sú to však slová značne vzdialené. Výskyt podoby *dezinsekcia* nie je teda pisárskym alebo korektorským omylom spočívajúcim v zámene hlásky *f* hláskou *s* v slove *dezinfekcia*.

Dezinfekcia je slovo latinského pôvodu a má význam „zbavenie, odstraňovanie choroboplodných zárodkov"; rovnaký pôvod má aj druhý člen paronymickej dvojice (slovo *dezinsekcia*), lenže tu ide o význam „zbavenie, odstraňovanie hmyzu" (porov. Slovník cudzích slov, Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979, s. 206). V slovotvornom základe slova *dezinfekcia* je zreteľne vydeliteľná časť *infekcia* (= vnikanie choroboplodných zárodkov do organizmu alebo vonkajšieho prostredia, nákaza). Pri slove *dezinsekcia* je síce vydeliteľná podoba *insekcia,* no takýto výraz sa nepoužíva. Zato je tu zreteľná súvislosť s latinským názvom *insectum,* používaným častejšie v plurálovej podobe *insecta* (hmyz) podobne ako v slovách *insekt, insekticídny, insektotvorný, insektológ, insektológia.*

Na základe toho, že podoba *insekcia* samostatne nejestvuje, treba predpokladať, že slovo *dezinsekcia* vzniklo analogickým tvorením podľa slov typu *dezinfekcia,* ktorý je veľmi produktívny. V tomto type slov sa ako slovotvorný formant vydeľuje predpona *de-,* resp. jej závislý variant *dez-*. Predpona *de-/dez-* je latinského pôvodu a v základnom význame znamená „od-" *(de-centralizovať)* alebo vyjadruje opak toho, čo pomenúva slovotvorný základ *(de-moralizácia).* V slovnej zásobe spisovnej slovenčiny je veľká skupina prevzatých slov s touto predponou. Na základe toho, ako sa používajú, možno ďalej spresniť význam predpony takýmto opisom: „zbaviť, odstrániť, zrušiť; zmeniť na horšie". Ide napr. o slovesá *demontovať, demineralizovať, denacifikovať, denaturalizovať,* resp. o dejové mená *demontáž, demineralizácia, denacifikácia, denaturalizácia.* Osobitnú skupinu tvoria dvojice *dezaktivácia — dezaktivovať, dezinformácia — dezinformovať* a takisto aj naše východiskové substantívum *dezinfekcia* a jeho slovesný náprotivok; so slovesným náprotivkom k substantívu *dezinsekcia* sme sa zatiaľ nestretli (v jeho funkcii sa používa analytické vyjadrenie *robiť dezinsekciu).* Prirodzene, že slová s predponou *de-/dez-* sa nevyskytujú vždy v párových dvojiciach substantívum — sloveso, resp. sa tieto dvojice nie vždy rovnako využívajú. Napr. substantívum *dezautomatizácia* je bežné, ale sloveso *dezautomatizovať* je zriedkavé.

Uvedené príklady ukazujú, že predpona *de-* sa pripája k slovotvorným základom, ktoré sa začínajú na spoluhlásku *(demineralizácia),* a variant *dez-* sa pripája k základom, ktoré sa začínajú na samohlásku *(dezaktivácia);* variant *dez-* má teda zabrániť hiátu — bezprostrednému styku dvoch samohlások. Treba však upozorniť, že toto rámcové pravidlo o používaní predpony *de-/dez-* má svoje výnimky. V pravidlách o tvorení názvov patriacich do nomenklatúry organickej chémie sa totiž uvádza, že „morfémou *de-* sa označuje atóm alebo skupina atómov, ktorá bola eliminovaná" a v takomto „eliminačnom význame sa nepripúšťa variant *dez-*" (porov. J. Horecký, Slová s pred-

ponou de-/dez. Vesmír, *66*, 1987, s. 296). Ide o názvy *deoxybenzoín, deoxysacharid* atď.

Na záver: Substantíva *dezinfekcia, dezinsekcia* sú dve formálne veľmi blízke slová s odchodným významom, t. j. paronymá. Slovo *dezinsekcia* nie je teda deformáciou slova *dezinfekcia,* ale plnohodnotnou samostatnou jednotkou našej odbornej slovnej zásoby. V komunikačných situáciách vzdialených od odbornej sféry môže však slovo *dezinsekcia* spôsobiť poruchy, preto je tam vhodnejšie domáce slovo *odhmyzenie/odhmyzovanie.*

Ivan Masár

Šponovky a kaliopky

Priliehavé dámske nohavice, ktoré už dlhšie rady nosia najmä dievčatá a mladé ženy, nemajú zatiaľ — ako sa zdá — jednotný ani ustálený názov. Výsledky malej ankety (o odpoveď sme požiadali 30 dievčat a žien vo veku od 16 do 32 rokov) ukázali, že 50 % opýtaných pozná tieto nohavice pod názvom *kaliopky,* 40 % opýtaných ich pozná ako *šponovky* a 10 % nevedelo k otázke pomenovania nohavíc zaujať stanovisko.

Ani jeden z názvov — *šponovky* a *kaliopky* — sme nenašli v Odevníckom názvosloví J. Jurgu a kol. (Bratislava, Slovenské vydavateľstvo technickej literatúry 1963. 428 s.) ani v príslušných ČSN z oblasti odevníctva (ČSN 80 7002 Oděvní názvosloví. Druhy oděvu, oblečení a prádla. Praha, VÚNM 1972. 7 s., ČSN 80 7008 Oblečenie. Názvoslovie a členenie. Praha, VÚNM 1982. 24 s.). V Odevníckom názvosloví sa na s. 36 uvádza len heslo *lyžiarske nohavice* s výkladom „nohavice od sedovej priamky dole postupne zúžené tak, aby sa dali vsunúť do obuvi, kde sú pridržiavané podpinkami. Robia sa z pružnej, hrejivej a hladkej tkaniny. Majú vrecká s príklopmi alebo so zipsom". Pomenovanie *lyžiarske nohavice* bolo utvorené analogicky ako celý rad ďalších dvojslovných pomenovaní so zhodnými prívlastkami, napr. *pracovné nohavice, teplákové nohavice, jazdecké nohavice* či *manžetové nohavice.* Zdá sa však, že toto systémovo utvorené pomenovanie plní svoju funkciu predovšetkým v odevníckej terminológii, ale v bežnej praxi sa nerozšírilo. Je to zrejme aj preto, že ide o dvojslovné pomenovanie *(lyžiarske nohavice),* z ktorého síce možno utvoriť aj univerbizované jednoslovné pomenovanie *lyžiarky,* ale toto slovo je už dávnejšie obsadené: predstavuje jednoslovný náprotivok dvojslovného pomenovania *lyžiarske topánky.*

V neodbornom vyjadrení sa na označenie uvedeného typu nohavíc používa predovšetkým pomenovanie *šponovky.* Do slovnej zásoby slovenčiny toto slovo preniklo asi v 30. rokoch nášho storočia v súvis-

losti so začiatkami lyžovania u nás a udržalo sa v nej vlastne až do súčasnosti. O tom, že je toto pomenovanie rozšírené aj dnes, svedčí heslo *šponovky* s výkladom „dlhé napnuté nohavice" spracované v Krátkom slovníku slovenského jazyka (Bratislava, Veda 1987, s. 447) alebo doklady, ktoré sme vybrali z lexikálnej kartotéky Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV: *Po schodoch kráčalo dievča v oranžových šponovkách.* (Dvořák, 1983) — *Medzi knihami, svetrami, šponovkami koho nevidí?* (Jaščák, 1986) — *Elena mala na sebe nové šponovky.* (Beňo, 1980)

Pomenovanie šponovky v staršom úze používané aj v podobe *španovky* preniklo do slovenčiny z nemčiny. Ako uvádzajú autorky Slovníka cudzích slov (Bratislava, SPN 1979, s. 851) pri hesle *španovky, šponovky,* ide o športové lyžiarske nohavice, ktoré sa smerom nadol zužujú, takže sa dajú zasunúť do topánok. Pomenovanie je motivované tým, že nohavice sú pri nosení sústavne napnuté (nem. *spannen* = napínať, naťahovať). Okrem pomenovania *šponovky* funguje (v úzkom okruhu športového a mládežníckeho slangu) aj nespisovná podoba *šponky: Naši reprezentanti štartovali v modrých šponkách* (tlač, 1980).

Treba povedať, že s vývinom lyžovania a s ním súvisiacim vývinom lyžiarskeho oblečenia sa aj význam slova *šponovky* rozšíril: okrem klasických lyžiarskych nohavíc označuje aj najrozmanitejšie nohavicové výrobky určené na lyžovanie. Znamená to, že za šponovky pokladáme lyžiarske nohavice rozličného strihu, napr. so zvýšeným pásom alebo bez neho, s plecnicami, od kolien dvojité alebo s kolenami zdvojenými molitanovou vypchávkou chrániacou pri páde a pod.

Ďalšie z pomenovaní — *kaliopky* — je motivované obchodným názvom odevného materiálu *(kaliopé),* z ktorého sa tieto nohavice vyrábajú. Kaliopky majú rovnaký strih ako klasické šponovky, no odlišujú sa od nich jemnejším materiálom a tým, že zväčša nejde o oblečenie určené na šport, ale na bežné nosenie, ba aj na spoločenské príležitosti. Treba ešte dodať, že tento typ nohavíc a jeho pomenovanie nie je ani natoľko nové, ako by sa na prvý pohľad zdalo, a v súčasnosti prežíva svoju renesanciu. Už koncom päťdesiatych rokov zostúpili kaliopky z filmového plátna prostredníctvom B. Bardottovej, ktorá často vystupovala v takomto oblečení, a stali sa v tom čase všeobecne obľúbeným prvkom oblečenia.

Na záver môžeme uviesť, že na označenie dámskych a dievčenských nohavíc priliehavého strihu, ušitých z jemného elastického materiálu a určených na denné i spoločenské nosenie, sa ustálil výraz *kaliopky.* Slovom *šponovky* označujeme športové lyžiarske nohavice rozličného typu. Obidva výrazy — *šponovky* i *kaliopky* — majú všetky predpoklady na to, aby sa ustálili aj ako odborné pomenovania týchto dvoch typov nohavíc.

Katarína Hegerová

SPRÁVY A POSUDKY

Slovakistický zborník z Nového Sadu

(Zborník Spolku vojvodinských slovakistov. *6—7.* Red. D. Dudok. Nový Sad, Spolok vojvodinských slovakistov 1984—85. 175 s.)

V palete publikačných možností vojvodinských Slovákov si postupne nachádza nezastupiteľné miesto *Zborník Spolku vojvodinských slovakistov,* ktorého dvojzväzok s číslami 6 — 7 vyšiel v roku 1987 (vročenie má 1984—85). Zborník sa totiž stáva príležitosťou na uverejňovanie väčších aj menších vedeckých a odborných prác, ktoré by sa v časopisoch a novinách ťažšie publikovali.

Najnovší zväzok obsahuje prevažne práce s jazykovednou problematikou. Literárnovedné práce sú v ňom zastúpené iba jednou štúdiou a jednou recenziou. Keďže v nasledujúcich poznámkach upriamime svoju pozornosť aj so zreteľom na povahu nášho časopisu na jazykovedné práce zo zborníka, tu na začiatku iba zaznamenáme, že spomenutými literárnovednými prácami sú: pramenná štúdia A. Maťovčíka o účinkovaní žilinského rodáka Jána K. Tombora v Srieme (je to jediný príspevok od autora zo Slovenska) a recenzia M. Harpáňa, riaditeľa Slovakistického ústavu Filozofickej fakulty v Novom Sade, o piatom zväzku *Dejín slovenskej literatúry,* v ktorej sa analyzuje nielen sledovaný zväzok recenzovaného diela, ale sa zároveň konfrontuje jeho koncepcia a koncepcia celého projektu *Dejín slovenskej literatúry.*

Z menších jazykovedných príspevkov v zborníku spomenieme na prvom mieste Týrovu recenziu Kráľových *Pravidiel slovenskej výslovnosti.* Okrem informatívnosti vyniká recenzia najmä tým, že autor sústredenejšie sleduje tie poučky a pravidlá, ktoré sú dobrým návodom aj na zdokonalenie zvukovej podoby slovenčiny vo Vojvodine. D. Dudok, známy znalec slovenských nárečí v Juhoslávii, uverejnil v zborníku hodnotiaci príspevok k životnému jubileu Márie Myjavcovej. K článku sa pripája úctyhodná bibliografia jubilantkiných prác o slovenskej reči.

Jadrom celého zborníka sú tri štúdie. Nestor jazykovednej slovakistiky v Novom Sade M. Filip tu uverejňuje materiálovú stať *Lexikálne výpožičky z nemeckého a maďarského jazyka v reči Slovákov v Starej Pazove.* Keďže vo väčšine prípadov ide o prevzaté slová, ktoré sa vyskytujú nielen v staropazovskom nárečí, ale aj vo viacerých nárečiach na Slovensku, ba aj v staršej podobe nášho spisovného jazyka, poskytuje stať mnohé informácie každému, kto sa zaujíma o staršie prevzaté slová v slovenčine. Sám materiál zasahuje širšie, ako naznačuje názov práce. Uvádzajú sa tu aj viaceré slová z iných jazykov (najmä z latinčiny, menej z francúzštiny), ktoré sa však dostávali do nášho jazyka cez kontakt s jazykmi uvedenými v titulku práce. Všeobecnojazykovednú orientáciu má štúdia M. Dudoka *Od jazyka a reči k textovej lingvistike.* Autor v nej sleduje, z akých téz tradičnej štrukturalistickej jazykovedy vychádza nová teória textu, resp. gramatika textu, aké sú

predpoklady konštituovania ucelenej lingvistiky textu i jej základnej jednotky, totiž textu ako ucelenej komunikatívnej jednotky. Štúdia M. Dudoka sa čestne radí k doteraz nepočetným slovakistickým prácam z oblasti lingvistiky textu.

Po predchádzajúcich informatívnych poznámkach o celom Zborníku SVS aj o jednotlivých príspevkoch z neho chceme sa v nasledujúcich častiach tejto recenzie upriamiť na najrozsiahlejšiu a orientácii nášho časopisu najbližšiu štúdiu zborníka, totiž na prácu M. Myjavcovej *Súčasné vývinové tendencie v spisovnej slovenčine v Juhoslávii.* Štúdia už svojím rozsahom (s. 5—68), ale ešte viacej svojím obsahom naznačuje, že tu ide vlastne o menšiu monografiu o stave a súčasnom vývine spisovnej slovenčiny v Juhoslávii (v prvom rade vo Vojvodine), a tak sa treba pri nej pristaviť podrobnejšie aj pozornejšie.

Vychádzajúc z jazykovej situácie, v ktorej sa spisovná slovenčina v Juhoslávii (najmä vo Vojvodine) uplatňuje, sleduje autorka spisovnú slovenčinu v trojakých súvislostiach: a) vo vzťahu k slovenským nárečiam vo Vojvodine; b) vo vzťahu ku kodifikácii aj úzu spisovnej slovenčiny na Slovensku; c) vo vzťahu k príbuznej srbochorvátčine, ktorá aj na väčšine územia Vojvodiny funguje ako tzv. jazyk prostredia. Autorka pritom sleduje najmä vzťahy spisovnej slovenčiny v Juhoslávii k spisovnej slovenčine na Slovensku (na viacerých miestach štúdie sa aj pri konštatovaní istých odchýlok zdôrazňuje myšlienka, že spisovná slovenčina v Juhoslávii nie je iná ako spisovná slovenčina na Slovensku, že tu nejde ani o nejaký osobitný variant spisovnej slovenčiny), ako aj prenikanie prvkov srbochorvátčiny do vojvodinskej spisovnej slovenčiny.

Predmetom autorkiných analýz je najmä lexikálna rovina slovenčiny. Práve v tejto oblasti je prenikanie srbochorvátskych prvkov do slovenčiny najvýraznejšie. Dokonalé poznanie materiálu (M. Myjavcová bola dlhší čas aj jazykovou redaktorkou novosadského Hlasu ľudu) jej spolu s premyslenou koncepciou spisovného jazyka dovolilo systematicky triediť a adekvátne hodnotiť jednotlivé prejavy kontaktu slovenčiny so srbochorvátčinou na lexikálnej rovine. Autorka v práci vydeľuje a skúma takéto javy: 1. srbochorvátske lexikálne jednotky prevzaté do slovenčiny; *2.* lexikálne jednotky so zmenenou sémantickou štruktúrou (pričom zmena je dôsledkom kontaktu obidvoch jazykov); *3.* kalky; *4.* interferencia pri slovensko-srbochorvátskych medzijazykových homonymách; *5.* odlišné (v porovnaní so spisovným jazykom na Slovensku) využívanie synoným; *6.* odchýlky pri uplatňovaní cudzích slov; *7.* odchýlky pri miestnych názvoch. Autorka posudzuje uvedené skupiny pomenovaní aj jednotlivé konkrétne prípady nie mechanicky, ale s prihliadnutím na systémové aj komunikačné súvislosti daných jazykov, a tak sa jej prístup stáva spoľahlivým ukazovateľom citlivej hranice medzi spisovnými a nespisovnými, správnymi a chybnými lexikálnymi prostriedkami vo vojvodinskej slovenčine.

Aby sa výsledky uvedeného výskumu ukázali neskreslene, odcitujeme časť záverov M. Myjavcovej: „*1.* Spisovná slovenčina používaná vo Vojvodine zachováva v oblasti slovnej zásoby tesnú súvislosť s lexikálnym systémom spisovnej slovenčiny v materskej krajine... Časť slovnej zásoby spisovnej

slovenčiny vo Vojvodine korešponduje so stavom v slovenských nárečiach vo Vojvodine. 2. S rozširovaním funkcií spisovnej slovenčiny a s rastom aktívnych i pasívnych používateľov tohto jazyka vo Vojvodine zintenzívnil sa pohyb v lexikálnej rovine, ktorý prináša isté osobitosti spisovnej slovenčiny vo Vojvodine vo vzťahu k spisovnej slovenčine na Slovensku. ... 4. V rozvoji spisovnej slovenčiny vo Vojvodine sa (aj napriek istým deštruktívnym procesom) plne potvrdzuje životaschopnosť spisovného slovenského jazyka, keď aj v odlišných spoločensko-politických a hospodársko-kultúrnych podmienkach dobre spĺňa všetky funkcie spisovného jazyka" (s. 67—68). Závažnosť uvedených konštatovaní nabáda na to, aby po dialektológii, ktorá už viac-menej systematicky prizerá aj na situáciu slovenských dialektov v Juhoslávii, ani teória nášho spisovného jazyka nezabúdala, že spisovná slovenčina plní svoje funkcie aj mimo materskej krajiny a že má pritom aj viaceré osobitné teoretické aj celkom praktické problémy.

Aj tieto stručné poznámky presvedčivo ukazujú, že najnovší *Zborník Spolku vojvodinských slovakistov* je nielen príspevkom k rozvoju slavistiky v Juhoslávii, ale aj zreteľným obohatením celej slovakistiky.

Jozef Mlacek

Memoárová knižka o profesorovi Stanislavovi

(STANISLAV, I.: Život v slove. Rozprávanie o profesorovi Jánovi Stanislavovi. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1987. 245 s.)

Rozprávanie o profesorovi Jánovi Stanislavovi, ako sa knižka výstižne charakterizuje v podtitule, má tradičnú memoárovú osnovu. Sú tu kapitoly o životných míľnikoch Jána Stanislava, napr. *Školské roky, Docent Karlovej univerzity, Na čele fakulty, Pedagogické poslanie,* ale aj kapitolky súkromnejšieho rázu, napr. *Zlomené srdce u zlomenej ruky, Svadba, Radostná udalosť, Láska k umeniu a umelcom, Podlomené zdravie.* Ako názvy kapitol však fungujú aj tituly monografií: *Slovenský juh v stredoveku, Dejiny slovenského jazyka.* Kapitoly sú doplnené chronológiou Stanislavovho života, súpisom jeho prác s menným registrom.

Z povahy veci vyplýva, že by hlavné slovo mal mať rozprávač. Ale v knižke vystupuje pomerne málo. Uplatňuje sa predovšetkým v úvodnej a záverečnej kapitolke, ktoré obidve sú ladené poeticky a dramatizujúco. Charakteristické sú tu krátke vety a odseky, čo sa zvýrazňuje aj grafickým členením. Napr. na s. 13:

Vystúpil po schodíkoch do vozňa. V treťom kupé našiel voľné miesto. Vyložil si kufor a kabelu na policu. Sadol si.

A odpadol.

Narýchlo privolaná lekárka pohotovostnej služby konštatovala smrť. Masáž hrudníka bola márna.

Srdce prestalo biť.

Alebo ešte výraznejšie v závere na s. 221:

V prvom rade sedí rodina.
V ďalších priatelia, kolegovia, študenti.
Tí, na ktorých sa neušlo miesto na sedenie, zaplňajú uličky po krajoch radov.
Smutné chvíle.
Pieta.
Slová rozlúčky.
Po štyridsiatich rokoch práce.
Vernej a neúnavnej.
Úcta a vďaka.
Obdiv a žiaľ.

Inak sa postava rozprávača — profesorovho syna — len občas mihne v „rodinných" kapitolkách: *Ósmeho októbra mu dali meno Ivan. Ivko mašíroval a bol celý zablatený. Na Ivana čaká škola.* V prvej osobe vystupuje tu autor — Ivan Stanislav — veľmi zriedka. Pravda, okrem kapitolky *Pár slov na záver,* ktorá je celá koncipovaná v prvej osobe.

Druhou postavou rozprávania je, prirodzene, profesor Stanislav. Jeho texty tvoria značnú časť knižky. Je to napr. prednáška o stave súčasnej slovenskej vedy, ktorú predniesol v Prahe, celá kapitola *Liptovský Ján jeho očami.* Zaujímavé sú aj ukážky umeleckých textov: text k Fibichovmu dielu *Poém* alebo akýsi kuplet *Pieseň spevohry;* sem možno zaradiť aj prejav na poslednej rozlúčke s prof. M. Weingartom. Biograficky i kultúrnohistoricky sú dôležité vlastné zápisky a poznámky J. Stanislava. V takýchto prípadoch Ivan Stanislav vhodnými poznámkami zasahuje do textu tak, že pripomína svoje zážitky a skúsenosti alebo glosuje spomínané udalosti.

Tretiu zložku textu tvoria hlasy iných postáv. Sú to napr. výťahy z korešpondencie, z posudkov Stanislavových diel. Pevné miesto v štruktúre knižky majú aj akési vyznania niektorých žiakov prof. Stanislava: Š. Ondruša, M. Rúfusa a V. Turčányho, resp. aj spomienky E. Suchoňa na spoluprácu pri opere *Svätopluk.*

Nepriamo sa uplatňuje J. Stanislav aj pri charakterizovaní svojich hlavných diel. Ivan Stanislav totiž pri ich analýze vlastne reprodukuje úvody z kníh. Niekde síce uvádza otcove texty v úvodzovkách, ale v prevažnej väčšine prípadov ich takmer doslovne reprodukuje, niekedy s veľmi malými úpravami. Napr. prácu o Antonovi Bernolákovi charakterizuje jedným citovaným odsekom, ale hneď pridáva tri vety J. Stanislava bez citovania (zmeny, ktoré urobil Ivan Stanislav, uvádzame riadene): *Konštatuje, že Bernolák vykonal svoje kodifikačné a mluvnické dielo dobre a svedomite... Dal svojej slovenčine do vena rozpravu o hláskovom systéme so zásadným odôvodnením spisovnej reči, pravopis, gramatiku, kmeňoslovie, a čo je dôležité, dal jej šesťzväzkový slovník* (J. Stanislav uvádza 5 (6) — zväzkový slovník). *Bernolákov krok ... prichystal a uľahčil cestu Ľudovítovi Štúrovi* (s. 102).

Dielo *Slovenský juh v stredoveku* charakterizuje takto:

Vychádzal z poznania, že Slováci sedia v dunajskej kotline najneskoršie od začiatku šiesteho storočia. Zaujímala ho však otázka, v ktorých oblastiach žili Slováci asi tak do konca stredoveku.

Má pred očami kultúrne dianie a politické činy slovanských vladárov, pozoruje, že vo Veľkomoravskej ríši všetko bolo veľkoryso osnované, že tu bola veľká kultúrna sila početného obyvateľstva. Poznal mená a pôsobiská kniežat a kráľov z deviateho storočia. Politika, ktorú robil najmä Rastislav, Koceľ a Svätopluk, priberajúc k tomu Konštantína (J. Stanislav: Cyrila) *a Metoda, bola politikou veľmocenskou.*

Aké bolo teda historické Slovensko? Veľké pochybnosti sú pokiaľ ide o slovenský juh. Nevie sa, pokiaľ Slováci zasiahli. Stanislav chce zodpovedať na mnohé otázky. Časť tejto práce vykonal maďarský slavista a ugrofinista J. Melich v spise A honfoglaláskori Magyarország (Budapest 1925—29). Po Pavlovi Jozefovi Šafárikovi vlastne on prvý poukázal na to, že Slováci bývali v Panónii, a to aj od Blatenského jazera na juh. Predpokladal však len riedku slovanskú kolonizáciu na tomto území. Touto závažnou otázkou sa zaoberali mnohí významní učenci. A často s rôznymi názormi. Stanislav prichádza s dokladmi, že Slovania žili v Panónii pred príchodom Maďarov. Dobre to dosvedčujú názvy so zachovanými nosovkami. Pravda, nemožno povedať, koľko Slovákov, respektíve južných Slovanov tu žilo v jednotlivých storočiach. Proces asimilácie išiel zaiste pozvoľna (s. 113—114).

Autor venuje pozornosť aj kraju medzi Dunajom a Potisím. Podrobným štúdiom toponymie sa kreslí celkom iný obraz starého slovenského osídlenia, ako ho naznačujú všetky dovtedajšie mapy slovenského územia, od stavu z roku 1773. Zisťuje, že popri Dunaji bolo dostatočne husté slovenské osídlenie (s. 114).

Rozprávanie o profesorovi Jánovi Stanislavovi je — ako sme sa pokúsili ukázať — svojráznou montážou textov rozličného pôvodu, a teda nevyhnutne aj štylisticky odlišných. Treba však povedať, že je to montáž nevtieravá, prezrádzajúca zmysel pre mieru. Podáva tak závažné svedectvo nielen o svojej hlavnej postave, o profesorovi J. Stanislavovi, ale osvetľuje aj mnohé fakty z našich najnovších kultúrnych dejín.

Práve z tohto kultúrnohistorického hľadiska však pôsobia dosť nepríjemne niektoré chyby v menách uvádzaných postáv. Tak napr. *R. Schnek* sa nikdy nepísal v podobe *Schneck*. Z *H. Turcerovej* sa stala *E. Tureerová*, rodné meno prof. *F. Dominoisa* sa píše raz správne ako *Fuscien*, ale oveľa častejšie nesprávne ako *Fucsien*. *B. Unbegaun* sa píše v texte správne, ale v registri ako *Unbegaum*. Ba z *Boh. Šuleka* sa stal v texte i v registri *Boh. Talek!* K niektorým menám by bolo treba dodať aj ich neskoršiu, poslovenčenú podobu: *J. Ledényi* publikoval prevažnú časť svojich prác ako *J. Ladziansky*, *Vojtech Budaváry* dlho pôsobil ako *V. Budinský-Krička*.

Z vecných nepresností treba spomenúť, že správny názov Štúrovej plakety nie je *Plaketa Ľudovíta Štúra*, ale *Čestná plaketa Ľudovíta Štúra za zásluhy v spoločenských vedách* (zlatá a strieborná). Nikdy nejestvovalo *Pedagogické vydavateľstvo*, ale *Štátne nakladateľstvo* a jeho nástupca *Slovenské pedagogické nakladateľstvo*. *Vydavateľstvo SAV* bol firemný názov, bolo ho treba písať *Vydavateľstvo SAV* (s veľkým *V*). Prekvapuje údaj uvádzaný v Stanislavovej prednáške o slovenskej vede, že Pravidlá slovenského pravopisu vyšli r. 1932 — v skutočnosti 1931.

Ján Horecký

Kniha o začiatkoch slovanského osídlenia u nás

(KLANICA, Z.: Počátky slovanského osídlení našich zemí. Praha, Academia 1986. 259 s.)

Kniha vedúceho archeologického výskumu v Mikulčiciach doc. dr. Zdeňka Klanicu, CSc., zaoberajúca sa začiatkami slovanského osídlenia našej vlasti, nachádza právom čitateľov aj v širšom publiku, než sú odborníci archeológovia. Na základe rozboru rozsiahleho archeologického materiálu na území Československa, zasadeného do širšieho európskeho i svetového rámca, podáva obraz života našich predkov od začiatku 6. storočia do formovania prvého štátneho útvaru západných Slovanov — Veľkej Moravy. Ide teda o obdobie, z ktorého máme k dispozícii len veľmi skúpe písomné správy. Autor monografie na viacerých miestach pripomína, že k otázkam historického vystúpenia Slovanov a ich ďalších osudov sa musia vyjadrovať nielen archeológovia a historici, ale aj jazykovedci, antropológovia, etnografi a odborníci ďalších disciplín. Takýto interdisciplinárny prístup k danej problematike prináša efektívnejšie výsledky.

Sám autor pracoval s množstvom literatúry aj z iných oblastí, než je archeológia, a vhodne využíval argumenty z iných odborov na podopretie alebo doplnenie svojich teórií, ktoré vychádzajú predovšetkým zo skúmania materiálnej kultúry našich predkov. Tak sa napr. pri rozčleňovaní praslovanskej oblasti môžu popri archeologickom materiáli využiť aj údaje archaickej slovanskej hydronymie.

V monografii sa okrem niektorých najvýznamnejších písomných prameňov, kde sa spomínajú prvý raz aj Slovania (až v polovici 6. storočia), rozoberajú aj postoje jazykovedcov k etnogenéze Slovanov. Tak sa pravlasť slovanských kmeňov lokalizuje do rôznych oblastí. Podľa F. P. Filina bola na území medzi horným tokom západného Bugu a stredného Dnepru; podľa S. B. Bernštejna bola západná hranica slovanskej pravlasti až na rieke Visle. Klanica pritom kritizuje vylučovaciu metódu, ktorá vychádza z toho, že na tomto území nie sú stopy Keltov a Trákov, pretože nemožno podopierať jeden málo známy fakt rovnako neznámym faktom, t. j. rozsídlením Keltov a Trákov.

Dôležitým argumentom za lokalizáciu pravlasti Slovanov však môže byť zoobotanická teória, ktorá vychádza z analýzy zachovaných názvov rastlín, stromov a zvierat v slovanských jazykoch (L. Niederle, M. Vasmer a i.). Aj argumenty poľského jazykovedca T. Lehra-Spławińského za západnejšiu lokalizáciu slovanskej pravlasti vyplývajú z poukazu na príbuznosť hydronymie povodia Dnepra s Povislím, a to na základe deminutívnych názvov v povodí Dnepra, z čoho sa usudzuje, že názvy riek v Povislí sú staršieho dáta a až druhotne prešli do Podnepria. Dôležitým argumentom sú podľa sovietskeho lingvistu S. P. Tolstova zhody kmeňových názvov západoslovanských kmeňov v ranom stredoveku s názvami kmeňov žijúcich medzi Odrou a Vislou v prvých storočiach nášho letopočtu, napr.: Lužičania — Lugiovia; Slezania — Silingovia; Veleti — Veltovia; Lemuzovia — Lemovii. Na základe onomastických údajov pokladal aj poľský lingvista S. Rospond za najbližších susedov Slovanov Baltov a Germánov. Z jeho štúdia praslovanskej hydronymie možno umiestniť praslovanské etnikum medzi Odru a Bug.

Autor monografie upozorňuje na mnohé rozpory historického, archeologického a lingvistického výskumu. Preto aj pri lingvistickom bádaní v oblasti najstarších dejín jazyka Slovanov treba brať do úvahy výskumy z iných oblastí. Takúto možnosť nám poskytuje predkladaná kniha, ktorá hovorí v druhej časti o hmotnej kultúre Slovanov a jej datovaní, v tretej časti o sídliskách a hradiskách a napokon vo štvrtej časti o slovanských pohrebiskách a nadstavbových javoch. Z bohatých archeologických nálezov predmetov vyberá autor na vypracovanie chronológie najmä tie, ktorých výroba rýchlo podliehala móde, a tak sa pri väčších nálezových celkoch možno pri datovaní o ne oprieť. Predovšetkým sa podáva rozbor keramiky rôznych typov, ale keramika sa s ostatnými druhmi nálezov konfrontuje, pretože pri „prísnosti, s akou slovanská keramika dodržiava základný hrncovitý tvar, nedáva mnoho možností podrobnejšieho triedenia" (s. 51). Popri rozličných nástrojoch a pomôckach (napr. šidlá, tzv. korčule, nože, trojčlenné schránky, pinzety, hrebene) sa podáva podrobný rozbor zbraní a súčastí výstroja bojovníkov. Zdôrazňuje sa, že ostrohy sú najvýznamnejším atribútom slovanských bojovníkov. Na území ČSSR sú ostrohy aj prostriedkom rozlíšenia jednotlivých etnicko-politických útvarov, pretože je známe, že stepní kočovníci (hoci jazdci) ostrohy nikdy nenosili (s. 95). Tieto výskumy vnášajú svetlo aj do mnohých jednostranných výkladov o slovansko-avarských vzťahoch (zo staršej historiografie treba spomenúť napr. štúdiu E. Fügediho *Avarok és morva-szlávok,* 1948). Z archeologických nálezov vyplýva, že ostrohy a háčiky sú typické pre oblasť, kde sa formovali najstarší Slovania (rozsiahle územie severne od Karpát, priestor medzi Labe a Bugom). Najväčšia koncentrácia nálezov dodnes je v strednej Európe, severne od Karpát a Jesenníkov. Tieto predmety sa podľa autora dostali do Mikulčíc spolu s vojenskými družinami slovanských kmeňov, ktoré postupovali severne od Karpát na juh. Inak sa výskyt ostrôh a háčikov v tejto oblasti nedá archeologicky doložiť.

V tretej kapitole sa autor monografie zaoberá rozborom sídlisk, sídliskových objektov a hradísk, pričom sa opiera okrem iného aj o významné práce o najstarších slovanských hradiskách na Slovensku od B. Chropovského. Na základe najnovších výskumov nie sú staršie tézy o „jednoduchom poľnohospodárskom" charaktere slovanských dedín opodstatnené. Už od samého začiatku, ako hovorí autor, tu možno sledovať rozvinutú deľbu práce, špecializované remeslo a živý obchod. Podrobne sa autor zaoberá aj spôsobom bývania a druhmi obydlí kočovných kmeňov a ukazuje, že na našom území sa objekty charakteristické pre kočovné kmene nevyskytli. Tak vyvracia staršie názory archeológov, „ktorí na našom území hľadali stopy nomádskych kmeňov, hlavne Avarov, a vyvodzovali z toho závery o stupni závislosti našich predkov od východných kočovníkov" (s. 157). Aj výskum hradísk je dôležitým prameňom poznania starej slovanskej spoločnosti, kultúry a celého ich života. Vznik hradísk, napr. pri Znojme, Starých Zámkoch a i., úzko súvisel s vývinom staromoravskej spoločnosti. Podľa J. Poulíka neboli stavané proti Avarom, pretože pochádzajú z obdobia, keď sa avarské panstvo v karpatskej kotline blížilo k zániku, skôr sa predpokladá obranný postoj voči vojenskému náporu Frankov, pričom sa však hlavný dôvod vzniku hradísk vidí v zmene spoločenskej formy, a to ku kmeňovému zriadeniu a ku kmeňovej koncentrácii v Rastislavovom období. Treba ešte doložiť, že najväčšia koncentrácia

hradísk je na území NDR. Je známe, že opevnené sídliská sa objavujú u usadlého obyvateľstva a majú obrannú funkciu (také opevnenie spred r. 800 je doložené v Mikulčiciach). Avšak na miestach, kde sa predpokladajú sídla Avarov, sa zo 7.—8. stor. opevnené sídliská doteraz nenašli. Preto treba aj vzťahy zo zmiešanej avarsko-slovanskej oblasti (v 7.—8. stor. zasahuje juhozápadné a juhovýchodné Slovensko a územie dyjského pobrežia) hodnotiť v súlade s archeologickými nálezmi. Napr. ani hroby jazdcov pochovaných s koňom nie sú charakteristické len pre nomádske kmene, ani nie je vylúčené, že kostrové pochovávanie prebrali nomádske zložky avarského kmeňového zväzu až v Európe. Tieto a ďalšie otázky nadstavbového charakteru podáva autor v poslednej kapitole svojej knihy.

Záverom by sme chceli ešte zhrňujúco podať autorov názor o pravlasti Slovanov podľa najnovších archeologických výskumov, pretože pri mnohoaspektovom skúmaní slovanského etnika treba prihliadať aj na výsledky bádania v okruhu materiálnej kultúry. Autor predovšetkým zavrhuje „mýtus o slovanskej pravlasti v okolí Pripiatskych močiarov a s tým súvisiace teórie o jednoduchosti najstaršej slovanskej hmotnej kultúry, vysvetľovanej poľnohospodársko-pastierskym charakterom ich nositeľov" (s. 213). A tak autorov názor znie, že kultúra predkov dnešných Slovanov (až do prelomu 5.—6. stor.) sa vyvíjala v úrodnom páse nížin a pahorkatín, ktoré na západe ohraničovala Spréva a na východe rieka Styr. Oblasť praslovanských kmeňov, ktoré hovorili spoločným (nečleneným) jazykom, sa ťahala rovnobežne s niekdajšími rímskymi hranicami, oddelená od nich horskými pásmami Krkonôš, Jeseníkov a Beskýd. Pripúšťa sa, že k tejto oblasti mohli patriť aj severovýchodné Čechy a na Morave oblasť Hanej (s. 213). Najneskôr v 30. rokoch 6. storočia prichádza k pohybu Slovanov z ich pravlasti. Prvou vlnou slovanských kmeňov sú na našom území osídlené severozápadné Čechy, Pražská plošina a kolínska oblasť, okolie Brna, Dolnomoravský úval, Záhorská nížina a severné okraje Podunajskej nížiny. Východným smerom prenikali Slovania do oblastí ohraničených severne baltskými skupinami. Napokon západný prúd osídľuje kraje medzi Labe a Sálou.

Takýto obraz dejín našich predkov, ktorí osídlili začiatkom 6. stor. územie našej vlasti, podáva známy archeológ, odborník v oblasti materiálnej kultúry. Kniha je doplnená mnohými mapkami a bohatým súpisom nielen archeologickej literatúry.

Beáta Ricziová

Pripomienky k názvoslovnej technickej norme ČSN 32 0000 Názvosloví plavidel a plavby

Prvého júna 1987 nadobudla účinnosť československá štátna norma ČSN 32 0000 *Názvosloví plavidel a plavby*, ktorá ustálila české a slovenské názvy a definície 1 255 základných pojmov v oblasti vnútrozemských a námorných plavidiel a plavby. Nahradila predchádzajúcu štátnu normu rovnakého označenia vydanú pred 21 rokmi (1. 4. 1966), ktorá obsahovala len 251 názvov.

Vydanie uvedenej názvoslovnej technickej normy treba hodnotiť ako významný prínos k normalizácii názvoslovia vodnej dopravy a tým aj celkového dopravného názvoslovia, pretože v názvoch a definíciách je obsiahnutá základná terminológia vnútrozemských a námorných plavidiel, t. j. lodí (vrátane člnov), plávajúcich strojov, plávajúcich zariadení a plavby. Norma obsahuje aj cudzojazyčné (ruské, nemecké, anglické) názvy s abecednými registrami; tieto názvy však nemajú povahu normalizovaného názvoslovia (slúžia len na informáciu).

S uvedenou normou priamo súvisí aj názvoslovná technická norma ČSN 73 6514 *Vodní cesty* účinná od 1. 3. 1966; je potrebné, aby sa aj táto norma zrevidovala a znovu vydala.

Popri kladnom hodnotení vydania normy považujeme za účelné poukázať i na niektoré nedostatky (chybné názvy, resp. definície; chýbajúce slovenské názvy, tlačové chyby), ku ktorým nemalo dôjsť a ktoré by sa mali odstrániť zmenou normy. Okrem toho dávame na uváženie svoje pripomienky k niektorým názvom.

Najprv uvedieme nesprávne termíny. Podľa § 9 zákona o vnútrozemskej plavbe č. 26/1964 Zb. a jeho vykonávacej vyhlášky č. 137/1974 Zb. záväzným, v zákone zakotveným názvom plavidla určeného výhradne na mechanickú prácu na vode je *plávajúci stroj*, nie *technické plavidlo*, preto v čl. 304 normy heslo by malo znieť *plovoucí stroj, též technické plavidlo/plávajúci stroj aj technické plavidlo.* Namiesto slovenského názvu *zadokolesový remorkér* (332) má byť *kormokolesový remorkér.* Slovenský názov *riečno-morská loď* (380) treba nahradiť názvom *riečno-námorná loď*, pretože podľa čl. 374 normy loď určená na plavbu na mori je *námorná* (nie *morská) loď.* Vzhľadom na názov *loď na přepravu rudy/loď na prepravu rudy* (387) má i názov v čl. 388 znieť *loď na přepravu dřeva/loď na prepravu dreva* (nie *na dopravu).* Správne má byť *loď OBO* nie *OBO loď* (394). Názov *vojenská transportní loď/vojenská transportná loď* (531) treba nahradiť názvom *vojenská dopravní loď/vojenská dopravná loď*, a to v zmysle čl. 1 ON 01 8500 *Základní názvosloví v dopravě* i na základe *Česko-slovenského vojenského slovníka* (Praha, 1976, s. 203). *Závodná loď* nemôže byť synonymom *pretekárskej lode* (607), pretože názvom *závodná loď* sa označuje loď, ktorá je vo vlastníctve (správe) určitého závodu. Slovenský názov *nástavba*, tiež *nadstavba* (1001 až 1005) treba nahradiť názvom *nadstavba* (pozri aj názvy 175 až 179, 951, 952). Prívlastok *medzinástavbová* v spojení s názvom *paluba* treba nahradiť podobou *medzinadstavbová paluba* (948). V názve *hloubkoměr, též batometr/hĺbkomer, tiež barometr* (1818) došlo k dvojitej chybe: v češtine sa chybne použilo slovo *batometr*, namiesto *batymetr. Batometer* je totiž prístroj na odoberanie vzoriek vody na zistenie obsahu splavenín, kým *batymeter* je prístroj na meranie veľkej hĺbky (hĺbkomer). V slovenskom hesle sa dokonca použil nesprávny názov *barometer* (ide asi o tlačovú chybu) namiesto *batymeter.* Názvu *námořní doprava/námorná doprava* (2054) zodpovedá definícia „doprava vykonávaná plavidly po námořních vodních cestách", nie „přeprava osob a nákladů plavidly po námořních vodních cestách". Názvu *vnitrozemská vodní doprava/vnútrozemská vodná doprava* (2055) zodpovedá definícia „doprava vykonávaná plavidly po vnitrozemských vodních cestách" (nie „přeprava osob a nákladů plavidly po vnitrozemských vodních cestách"). Defi-

nícii „přeprava nákladů nákladními plavidly po vodních cestách" (2070) zodpovedá heslo *nákladní lodní přeprava/nákladná lodná preprava* (nie *nákladní lodní doprava/nákladná lodná doprava)*. Definícii „hromadná přeprava osob osobnými loděmi po vodních cestách" (2071) zodpovedá heslo *osobní lodní přeprava/osobná lodná preprava* (nie *osobní lodní doprava/osobná lodná doprava)*. Českému názvu *lodní potah* (2174) zodpovedá slovenský názov *lodný záprah* (nie *lodný poťah)*. Český názov *mrtvé dopravné* a slovenský názov *mŕtve dopravné* (2354) nie sú v súlade s technickou názvoslovnou normou ON 01 8500 *Základní názvosloví v dopravě*, podľa ktorej (čl. 189, 191) cena za prepravu veci nazýva sa *dovozné*, resp. *prepravné*, preto názov má znieť *mrtvé přepravné/mŕtve prepravné*. Názov *rejdař, též provozovatel/rejdár* (2367) treba upraviť na *rejdař, též provozce lodi/rejdár aj prevádzkovateľ lode*, a to v zmysle § 572 Zákonníka medzinárodného obchodu (č. 101/1963 Zb.), ktorý ustanovil tieto záväzné názvy.

Norma všeobecne zachováva zásadu, že prídavné mená vyjadrujúce motivačné znaky sa kladú pred podstatné meno označujúce jadro pojmu (napr. *čelová vlna, kormová vlna)*. Ak je viac prídavných mien, kladú sa postupne od základného podstatného mena doľava tak, ako sa vyjadrujú nové pribúdajúce motivačné znaky. Bližšie k podstatnému menu sa kladú prídavné mená vyjadrujúce kvalifikačný motivačný znak alebo znaky. Túto zásadu však norma porušila pri týchto heslách: *priestornosť čistá* namiesto správneho *čistá priestornosť* (254); *priestornosť hrubá* (255) namiesto správneho *hrubá priestornosť; převozní automobilová loď/prevozná automobilová loď* (351) namiesto *automobilová převozní loď/automobilová prevozná loď; převozní smíšená loď/prevozná zmiešaná loď* (352) namiesto *smíšená převozní loď/zmiešaná prevozná loď; člun nákladný/čln nákladný* (439) namiesto *nákladní člun/nákladný čln; paluba zatienená* (944) namiesto *zatienená paluba; lodný voľný inventár* (1052) namiesto *voľný lodný inventár; lodní kruhové okno/lodné kruhové okno* (1059) namiesto *kruhové lodní okno/kruhové lodné okno; kormidelní zařízení samočinné/kormidelné zariadenie samočinné* (1152) namiesto *samočinné kormidelní zařízení/samočinné kormidlové zariadenie; kormidelní zařízení nouzové/kormidelné zariadenie núdzové* (1153) namiesto *nouzové kormidelní zařízení/núdzové kormidlové zariadenie; člunový gravitační jeřáb/člnový gravitačný žeriav* (1303) namiesto *gravitační člunový jeřáb/gravitačný člnový žeriav; člunový otočný jeřáb/člnový otočný žeriav* (1304) namiesto *otočný člunový jeřáb/otočný člnový žeriav; člunový vyklápěcí jeřáb/člnový vyklápací žeriav* (1305) namiesto *vyklápěcí člunový jeřáb/vyklápací člnový žeriav; člunový segmentový jeřáb/člnový segmentový žeriav* (1306) namiesto *segmentový člunový jeřáb/segmentový člnový žeriav; lodný přívesný motor* (1439) namiesto *přívesný lodný motor; plachta lugrová* (1638) namiesto *lugrová plachta; lodní státní vlajka/lodná štátna vlajka* (1876) namiesto *státní lodní vlajka/štátna lodná vlajka.*

V článku 751 v taxatívnom výpočte medzinárodných plavebných dohovorov a dohôd, na ktorých sa zúčastňuje aj ČSSR, chýba veľmi dôležitý *Dohovor OSN o námornej preprave tovaru 1978* — tzv. Hamburské pravidlá (Hamburg 31. 3. 1987), ďalej *Dohovor o kódexe rokovaní líniových konferencií* (Ženeva 6. 4. 1974). Chýbajú aj tieto dve konvencie: *Dohoda o spolupráci v oblasti technického dozoru a klasifikácie lodí* (Varšava 15. 12. 1961), *Dohoda o vy-*

tvorení medzinárodného hospodárskeho plavebného podniku INTERLICHTER (Budapešť).

V norme chýbajú slovenské ekvivalenty k týmto českým názvom: 373 *vrtná plošina, též těžná plošina;* 460 *rozvírací člun;* 727 *plachetní parník;* 776 *mezinárodní osvědčení o nákladové značce;* 779 *osvědčení o způsobilosti k plavbě;* 1005 *navigační nástavba;* 1060 *bouřkový příklop;* 1066 *jícnová zápora;* 1131 *čertův dráp;* 1443 *prostředek aktivního ovládání lodě;* 1650 *přídavná plachta;* 1655 *brám, též brámový spoj;* 1656 *koš, též košový spoj.*

Vydavateľstvo Úradu pre normalizáciu a meranie dosiaľ nevedelo zabezpečiť vykonávanie korektúr noriem tak, aby sa slovenské názvy vytlačili bezchybne. Na túto skutočnosť poukázal aj príspevok J. Stehlíkovej *Nenormálna norma* (Kultúra slova, *14*, 1980, s. 285—287), ktorý odhalil 200 chýb v norme ONS 34 5157 *Názvosloví telegrafie a přenosu dat.* Posudzovaná norma tiež obsahuje 74 tlačových chýb.

Pri najbližšej revízii normy odporúčame posúdiť tieto návrhy: slovenský názov *ponorovanie a vynorovanie* (110) nahradiť bežnejším názvom *ponáranie a vynáranie;* názov *nákladovosť/nákladovosť* (251) (množstvo určitého druhu nákladu pri úplne naloženej lodi) mal by sa nahradiť iným názvom, pretože nákladovosťou sa rozumie ukazovateľ vyjadrujúci pomer vlastných nákladov k výkonu; slovenský názov *vyprosťovacia reťaz* (1722) nahradiť názvom *uvoľňovacia reťaz* a *vyprosťovacie lano* (1755) nahradiť názvom *uvoľňovacie lano;* názov *překlad/preklad* (2239) nahradiť v záujme jednotnosti v celom odvetví dopravy názvom *překládka/prekládka,* pretože termín *prekládka* je už dávno zaužívaný v ostatných odboroch dopravy a používa sa aj v príslušných názvoslovných normách. V definícii navrhujeme odstrániť vysvetľovanie či definovanie idem per idem tým, že sa slovo *překlad* v definícii nahradí slovom *přemístění.*

V slovenčine sa vžíva prax (zakotvená už aj v technických normách, napr. ON 01 8510, ON 01 8511) používať v názvoch odvodených od pojmu *náklad* (t. j. vec alebo súhrn vecí, ktoré sú naložené na dopravný prostriedok alebo na dopravné zariadenie s cieľom prepraviť ich, prípadne ktoré sú pripravené na naloženie alebo preloženie) prídavné meno *nákladný* (napr. *nákladný vlak, nákladná prepravná zmluva)* a v názvoch odvodených od základu *náklady* (t. j. peňažné vyjadrenie spotreby práce) prídavné meno *nákladový.* Navrhujeme preto slovenské názvy *nákladový ponor* (227), *nákladový priestor* (826), *nákladový otvor* (1010), *obruba nákladového otvoru* (1014), *nákladový súčiniteľ* (2318) nahradiť názvami *nákladný ponor, nákladný priestor, nákladný otvor, obruba nákladného otvoru, nákladný súčiniteľ.*

Na stroje používané na ťaženie a premiestňovanie zeminy na suchu i spod vodnej hladiny používajú technické normy (napr. ČSN 27 7003, 27 7005, 27 7007, 27 7013) všeobecne názov *rýpadlo.* Názov *rýpadlo* používa aj technická literatúra a názov *bager* sa pokladá buď za nesprávny (Technický naučný slovník, SNTL, 1983, s. 561), alebo za synonymum názvu *rýpadlo* (Dopravný slovník, ALFA 1983, s. 513).

Navrhujeme, aby názov *bagr/bager* (333) bol nahradený názvom *plávajúce rýpadlo,* pričom *bager* by ostal ako synonymum v tejto podobe: *plovoucí rýpadlo, též bagr/plávajúce rýpadlo aj bager.* V dôsledku tejto zmeny bude

potrebné primerane upraviť heslá 334 až 345 týkajúce sa rýpadiel, ale s tým, že namiesto prídavného mena *sací* sa použije *nasávací* (334 až 336) a namiesto názvu *transportér* použije sa na základe ČSN 26 0001 čl. 63 názov *dopravník*.

V záujme jednotnosti dopravného názvoslovia navrhujeme názov *náklad podliehajúci skaze* nahradiť názvom *ľahko skaziteľný náklad*, ktorý zaviedla už technická norma ON 01 8511 (čl. 829) v oblasti železničnej prepravy, príp. úplne krátkym názvom *skaziteľný náklad*.

Alexander Petrovský

Zaujímavá knižka pre deti

(KORANDOVÁ, M.: Keď pôjdeš s košíčkom. Bratislava, Mladé letá 1987. 34 s.)

K publikáciám vydavateľstva Mladé letá určeným deťom mladšieho školského veku — zhruba od päť do deväť rokov — pribudla rozsahom útla knižočka. M. Korandovej *Keď pôjdeš s košíčkom*. Táto knižočka voľne nadväzuje na publikácie *Keď pôjdeš horou* (L. Ondrejov) a *Keď pôjdeš lúkou* (M. Haľamová), ktorých cieľom je priblížiť malým čitateľom prístupnou formou život v prírode. Text dopĺňajú pôvabné obrázky.

Ako prezrádza obálka knižky, ide v nej o hubársku tematiku. Vo vstupnej kapitolke rozpráva autorka formou krátkej bájky o tom, kde sa huby vzali, a kladie otázky, ako žijú, rastú, rozmnožujú sa a či ich vôbec možno považovať za rastliny. V závere na odbornej úrovni prístupnej detskému chápaniu na tieto otázky odpovedá. Okrem úvodnej časti a záveru má knižka dvanásť krátkych, polstranových, najviac jednostranových kapitoliek venovaných najbežnejším druhom húb. Formou rozprávky v nich vysvetľuje, kde príslušné huby rastú a aké sú ich charakteristické znaky. Nadpisy kapitoliek sú vlastne rozprávkové, metaforické pomenovania opisovaných húb, v texte sa už potom polotučným typom písma uvádza ich odborný názov, v niektorých prípadoch aj s príslušnou etymológiou. Napr. v rozprávke *Čertovo kopýtko*, v ktorej sa píše o práchnovci, hovorí: *Voľakedy sa tieto huby drvili na práchno. Do práchna zakresali, vyskočila iskra, zadymilo sa, a už bolo treba len rozdúchať ohník.* Presné dvojslovné botanické termíny môže čitateľ nájsť v obsahu za nadpisom jednotlivých kapitol, napr. *Jarný smejko (Smrčok jedlý)*, v rozprávke *smrčok, Kuvikova stolička (Prášnica bradavičnatá)* — v texte sa potom uvádza nielen skrátený termín *prášnica*, ale aj krajové názvy tejto huby — *prašivka, pracháč, puchavka, pukacia hubka, pukačka, fukač, fučka, kukučie vajce, vraní syr, čertov tabak, pôtikova stolička*. Dieťa si bezpochyby dá do súvisu nadpis rozprávky *Kuvikova stolička* s pôtikovou stoličkou a zistí, že *pôtik* je to čo *kuvik*.

Rozprávanie o hubách má mnohé charakteristické znaky hovorového štýlu, napr.: datív dôvernosti: *Išlo vám raz na vandrovku* (s. 16); striedanie modálnosti viet: *Teraz im povedzte, ako si takého lesného trpaslíka predstavujete? Ja vždy ako jednu hubu. Áno, práve túto! Kozák osikový.* (s. 18); osamostatnené vetné členy: *Aha! — Hubky sa tu rozbehli v kruhoch a pároch*

ani baletky prekvapené v tanci. Hubky tanculky. Tanečnice. Sukničky našuchorené, čipkové spodnice, driečik ako z mesačného lúča (12); *mladšie skrútili hanblivo hlávku do pästi* (správne: *do päste), staršie si prehodili plachtičku. Randavú, poplátanú, samý fľak, s nedbanlivo prišitou záplatkou* (s. 30); deminutíva: *fúzik, košieľka, lampášik, mláčka, potôčik, vankúšik, ježibabka, strašidielka* a pod.; frazeologické spojenia a prirovnania: *pod fúzik sa usmievajú* (s. 20), *zmáčané sú ako zmoky* (s. 16), niektoré rozvité prirovnania sa rýmujú: *Hlávka ani zlatovláska alebo lúč slnka, čo sa zvinul, žiaru stlmil, tichučko si spinká.* (s. 32); tautologické spojenia: *huncútik huncútsky* (s. 10), *vietor vetrisko* (s. 16); *bielu, bielučičkú tvár* (s. 24), *skokom výskokom* (s. 12); spojenia s nezhodným prívlastkom — rýmované: *kurence chúdence* (s. 16), *hubky tanculky* (s. 12), *trpaslík baniarik* (s. 18), *babky ježibabky* (s. 30) i nerýmované: *sestry závistnice* (s. 24), *bedle ježibabky* (s. 30). Poetický nádych dávajú textu zvukomalebné slová: *Brek, brek, brekekek* (s. 12). *hrrrmmm* (s. 10), *Hop, hop!* (s. 18), *Fúúú* (s. 28), rýmovačky: *Čáry, máry, kološváry, kliky, háky, tarabáky* (s. 28); pôsobivé personifikácie: *les nás volá do svojho náručia a cestička beží* (s. 10); *slniečko sa v nich klže a hrá na skrývačku* (s. 10), *slnko sa všuchlo do postieľky* (s. 30), *Plamienka zlatohlúbiková je otužilec ... rozlúči sa pekne so starým rokom a podá rúčku novému* (s. 32) a zrozumiteľné metafory: *Toto milé jarné vtáča a huncútik huncútsky je smrčok jedlý* (s. 10). Staršie a menej bežné slová, ako *melenička* (s. 8), *rúbaň* (s. 10), *práchno* (s. 14), *rákoš* (vo význame „zhromaždenie, snem" — s. 30), *randavý* (s. 30) rozširujú slovnú zásobu malých čitateľov.

Knižočka *Keď pôjdeš s košíčkom* je dobrou ukážkou, ako možno aj na malej ploche odovzdať deťom umeleckou formou cenné informácie o prírode, podnietiť ich obrazotvornosť a zároveň rozšíriť aj jazykový obzor o nové aj odborné výrazy a termíny. Hovorí sa, že dobrá knižka pre deti zaujme aj dospelých. O spomínanej knižke to platí stopercentne.

Eva Rísová

Populárne o medzinárodných slovách

(TOMIN, J.: Čo neviete o medzinárodných slovách. Bratislava Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1987. 96 s.)

Je neoodiskutovateľnou skutočnosťou, že silné zredukovanie výučby klasických jazykov, ktoré má čiastočne na svedomí polytechnizácia školského vyučovania, má svoje mínusy. Mohli by sme ísť aj ďalej a spolu s autorom knihy *Sémantika parkov* akademikom V. Lichačovom (Moskva, 1985) tvrdiť, že v dôsledku rapídneho zníženia klasického prvku vo vzdelaní nám už málo hovoria niektoré krásne veci tohto sveta, napr. symbolika parkov a sadov. S tým sa však bude zrejme treba zmieriť. S čím sa však podľa J. Tomina, autora knižky o medzinárodných slovách, nemožno zmieriť, je to, že mládež bez štúdia klasických jazykov v gymnáziách sa nevyzná dosť dobre ani v internacionalizmoch, hoci sa s nimi často stretáva v tlači (pokiaľ ju, pravda, číta), v rozhlase, televízii, na školeniach i v každodennom živote. Autor tejto knihy sa domnieva, že potrebné vzdelanie v danej oblasti by sa dalo nado-

budnúť tak, že by sa náuka o medzinárodných slovách pričlenila k vyučovaniu slovenčiny alebo cudzích jazykov v škole. Nejde mu pritom, pravda, o štúdium gramatických podrobností, ale iba o získanie základov najmä latinskej gramatiky a lexikológie, lebo práve z latinčiny alebo prostredníctvom latinčiny prešlo k nám najviac medzinárodných slov.

Autor si uvedomuje, že prijatie tohto návrhu nie je jednoduchou vecou, a navrhuje preto provizórne riešenie: zakladanie záujmových krúžkov, ktoré by frekventantom poskytli základné poučenie o internacionalizmoch. Takýto krúžok, ako sme zachytili v dennej tlači, vznikol napr. v Krupine. Kniha J. Tomina *Čo neviete o medzinárodných slovách* bola napísaná vlastne ako pomocná príručka vedúcim takýchto krúžkov.

Príručka je rozvrhnutá do troch častí s viacerými podkapitolami. V prvej nachádzame i definíciu medzinárodných slov, ktoré sa určujú jednoducho ako „slová alebo zvraty vyskytujúce sa súčasne vo viacerých typologicky rozdielnych jazykoch, napr. slovanských, románskych, germánskych, ugrofínskych" (s. 5). Upozorňuje sa na to, že pri mnohých si ich cudzí pôvod ani neuvedomujeme *(dom, cibuľa, košeľa)*, pre mnohé z nich nemáme ani domáci ekvivalent *(pošta)*, ten majú len niektoré *(explózia = výbuch)*. Ďalší výklad sa týka hybridných slov a kalkov. Na tomto mieste sa zisťuje, že dnes zaniká tendencia nahrádzať medzinárodné slová domácimi výrazmi. Autor tu však mal odôvodniť, na základe čoho považuje slová ako *dom, cibuľa, košeľa* a iné za medzinárodné.

V druhej časti knižky sa uvádzajú niektoré základné poznatky z ortoepie a ortografie latinčiny a z jej tvaroslovia. K významom slov autor prechádza spolu s čitateľom cez významy ich zložiek, najmä predpôn, slovotvorných základov a prípon, rozlišujúc základné a prenesené významy. Zaujímavé sú najmä výklady slov s predponami *a-, ab-, ad-, ante-, anti-, auto-, bi-, tri-, multi-, de-, des-, di-, dis-, dys-, ex-, extra-, hyper-, hypo-, hipo-, in-, intra-, inter-, kontra-, pro-, poly-* a i. Autor tu uvádza mnohé súvislosti a zvláštnosti o takých slovách, ako je *anekdota* s pôvodným významom „nevydané spisy", *antipasta,* ktorá nie je „protipastou", *sympózium,* ktorým sa pôvodne označovalo „spoločné pitie, hostina", *demagóg* s pôvodným významom „vodca ľudu" a i. Na okraj týchto výkladov sa však žiada uviesť niekoľko poznámok: pôvodné francúzske slovo *pointa* sa dnes už nevyslovuje výlučne iba v podobe *poenta,* ako sa to uvádza v kodifikačných príručkách, ale aj ako *pointa,* sloveso *denuncovať* sa v slovenčine používa zriedkavo, známe je však činiteľské meno s týmto základom *denunciant. Dyslexiu* by sme definovali skôr ako „neschopnosť pochopiť zmysel písaného a hovoreného slova" (nie nepochopenie), *vypiť ex* v slovenčine nie je známe, na označenie významu „vypiť do dna, naraz" sa používa výraz *vypiť na ex.* Zaujímavý je výklad slova *hypochonder,* ktoré sa dáva do súvislosti s gréckym substantívom *chondros* označujúcim chrupku. Je totiž známe, že hypochondri označujú zvyčajne miesto bolesti práve „pod" *(hypo-)* rebrovou chrupkou. Je však zároveň známe, že časť brucha pod rebrovými chrupkami, kde sa lokalizujú chorobné pocity, nazýva sa *hypochondrium.* Podľa nášho názoru tento výraz je fundujúcim slovom pomenovania *hypochonder.*

Autor sa ďalej venuje významom slovotvorných základov a prípon *(-us,*

-ista, -or [autor má *-tor*] atď.). V tretej časti uvádza etymologické výklady viacerých zaujímavých výrazov, napr. *kandidát, mariáš, novinárska kačica, legenda, kengura — klokan* a i. Celý tento výklad o medzinárodných slovách ústi však prekvapujúco do propagácie jedného z plánových jazykov — interlingvy. K tomu treba povedať, že tento jazyk je síce zrozumiteľný a ľubozvučný, ale na prekážku je zložitosť jeho gramatických pravidiel. To je jeho slabá stránka, ktorá zrejme nedovolí, aby sa interlingva výraznejšie presadila v medzinárodných súvislostiach, hoci pri jej vzniku stáli významní vedci a autoritatívna inštitúcia.

V knihe J. Tomina, v ktorej nechýba ani súpis najznámejších klasických citátov v latinčine a dôležitý index slov, nachádzame mnohé zaujímavé poznatky o medzinárodných slovách. Treba však uviesť, že autor sa v nej venuje len istému výseku z problematiky internacionalizácie lexiky. Pri hlbšom a všestrannejšom ponore do týchto otázok by totiž nebolo možné obísť ani problémy preberania cudzích slov z moderných jazykov, najmä angličtiny, do nášho jazyka (uplatňujúce sa predovšetkým v terminologických sústavách viacerých vied). V knihe sa propaguje interlingva, možnosti jej uplatnenia však autor podľa nášho názoru nehodnotí objektívne. Nejasnosti sa objavujú pri morfematickom segmentovaní slov, diskutabilné je najmä vyčleňovanie prípon *(-tor, -bus)*. Napriek tomu túto knižku vcelku možno prijať ako potrebnú príručku popularizujúcu jednu oblasť slovnej zásoby slovenského jazyka. A to aj v tom prípade, ak by autorove pokusy o zakladanie záujmových krúžkov s vyučovaním medzinárodných slov nevyšli podľa jeho predstáv.

Slavo Ondrejovič

SPYTOVALI STE SA

Trikovce? — Ing. Ševčíková, Otex, Bratislava: „V našom podniku denne prichádzame do styku s názvami odevov a ich jednotlivých súčastí. Nezdá sa nám však, že by všetky používané názvy boli vhodné a dostatočne zrozumiteľné. Veľké pochybnosti máme o názve *trikovce,* na ktorom trvajú sortimentári s odôvodnením, že konkrétny odev iný názov nemá. Prosíme, aby ste nám navrhli názov, ktorému ľahko porozumejú nielen sortimentári, ale aj spotrebitelia."

Názov *trikovce* nie je významovo priezračný, preto pisateľka žiada zaň náhradu. Z hľadiska bezproblémovej komunikácie so spotrebiteľmi je takáto požiadavka celkom pochopiteľná. Lenže o nepriezračnom názve treba povedať, že je zatiaľ oficiálnym názvom kodifikovaným v ČSN 80 7002 *Oblečenie. Názvoslovie a členenie,* ktorá bola schválená koncom roku 1981. Nejde teda o celkom čerstvé ustálenie názvu, a preto by sa mohlo predpokladať, že sa názov vžil aspoň u pracovníkov príslušného pracovného okruhu. Ak sa tak nestalo, treba uvažovať o jeho správnosti, lež aj o novom názve.

V citovanej norme sa pod terminologickou položkou č. 122 uvádza názov *trikovce* s touto definíciou: bielizeň z úpletu, ktorej trupová časť tvorí s no-

havicami jeden celok; vpredu alebo vzadu sa zapína na gombíky. Východisko definície — spojenie *bielizeň z úpletu* — ponúka dobre uchopiteľný motív pomenovania, ktorý sa realizoval utvorením názvu *trikovce*. Lenže realizácia nie je vhodná. Bielizeň z pružnej pletenej látky sa nazýva *trikot*, vzťahové adjektívum od tohto substantíva je *trikotový*, takže ďalší člen derivačného reťazca utvorený príponou *-ovec* má mať podobu *trikotovec*, pl. *trikotovce*. Podoba *trikovec*, resp. *trikovce* poukazuje na základové slovo *trik* (porov. reťazec *trik — trikový — trikovec*), čo v danom prípade nemožno kvalifikovať inak ako falošnú motiváciu pomenovania, resp. aj na *triko*, ale už samo toto slovo označovalo „priliehavý odev (obyčajne spodný) z trikotovej látky" (porov. Slovník slovenského jazyka III, s. 580, kde sa slovo *triko* kvalifikuje ako trochu zastarané; dnes ho však možno hodnotiť ako zastarané).

Lenže z pomenúvacieho hľadiska plne neuspokojuje ani ústrojná podoba *trikotovec* predovšetkým preto, lebo v okruhu názvov oblečenia je prípona *-ovec* neproduktívna.

Ako teda zachytiť motívy pomenovania, ktoré ponúka definícia? Všimnime si, že sa v nej hovorí toto: *trupová časť odevu tvorí s nohavicami jeden celok* a ďalej *vpredu alebo vzadu sa odev zapína na gombíky*. Oblečenie tohto typu, ako je známe, sa pomenúva prevzatým názvom *kombinéza*. Ak k tomuto názvu pridáme vhodný prívlastok, ktorý sa dá jednoducho utvoriť od daktorého slova vo východisku definície *(bielizeň z úpletu — bielizňový, úpletový)* alebo zo slova *trikot (trikotový)*, utvoríme zrozumiteľné a dostatočne presné názvy *bielizňová kombinéza, úpletová kombinéza, trikotová kombinéza*. Niektorý z nich by mal pri reedícii ČSN 80 7002 nahradiť názov *trikovce* ako názov s falošnou motiváciou, resp. ako nevhodne utvorený. Ako najvhodnejší sa ukazuje názov *trikotová kombinéza*, v ktorom je obsiahnutý aj názov materiálu. Pravdaže, živá prax, ktorá má s terajším termínom *trikovce* isté problémy, môže začať používať jeden z navrhovaných termínov už odteraz, pričom nie je vylúčené, že v neterminologickej oblasti sa uplatní univerbizovaný (jednoslovný) prostriedok *trikotka (trikotky)*.

Pri preferovaní podôb *trikotová/úpletová/bielizňová kombinéza* nás nesmie mýliť, že sa namiesto jednoslovného názvu navrhuje dvojslovný názov. Veď medzi názvami spodného oblečenia sa popri jednoslovných názvoch *košeľa, trenírky, spodky, spodnička* bežne používajú aj dvojslovné názvy *nočná košeľa, dojčenská košieľka*, ale aj *trikotová bielizeň, trikotová košeľa* atď.

Táto terminologická jednotlivina veľmi presvedčivo ukazuje, že obchádzanie zásady významovej priezračnosti, ktorú naša terminologická teória vytyčuje ako jednu z hlavných zásad tvorby termínov, škodí terminológii aj komunikácii.

Ivan Masár

Ks

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 22, 1988, č. 3. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, DrSc., člen korešpondent SAV. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Michalíková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30 —, jednotlivé čísla Kčs 3 —. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6, 817 59 Bratislava. Vytlačili TSNP Martin, závod Ružomberok vo febr. 1988. Rukopis odovzdaný do výroby 21. 12. 1987. Registr. zn. F-7050.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Gottwaldovo nám. 6, 817 64 Bratislava, Czechoslovakia. For all other countries distribution rights are held by KUBON and SAGNER, Inhaber Otto Sagner, Postfach 34 01 08, D-8000 München 34, West Germany.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1988

Cena Kčs 3,—

KUL TÚRA SLOVA